

Özerk Yönetimlerde Yargı: Kürtler İçin Dersler¹

Derya Bayır

Hızla değişen Türkiye siyasetinde “çözüm süreci” şimdilerde uzak, sanki hiç yaşanmamış gibi görünse de, bundan bir kaç yıl öncesine kadar Kürt sorununun çözümünde territorial olmayan (kültürel ve dilsel haklarının tanınması ve anayasal korunmaya alınması vb.) ve teritorial modeller (federal, özerklik, yetki paylaşımı, yerinden yönetim vb.) yüksek bir sesle dile getirilen öneri ve talepler arasındaydı. Bunların her birinin kapsamı ve içeriği daha detaylı bir araştırmayı hak etse de, biz bu makale de genellikle territorial modellerle birlikte akla gelen yargı yetkisinin paylaşımı konusunda Kürt siyasi muhalefeti- nin özellikle 1990'lardan bu yana ileri sürdükleri öneri ve görüşlerini mercek altına alacağız. Böyle bir konunun tartışılması geniş çaplı bir çalışmayı hak eden Kürtlerin otantik, geleneksel hukukunun yeniden düşünülmesini gerek- tirse de, bu makalede kendimizi Kürt siyasi muhalefeti- nin yargı yetkisinin kul- lanımına ilişkin talepleriyle sınırlayacağız.

Özerk bölgesel düzenlemeler içeren modellerinde idari ve yasama faaliyet- lerinin merkez ve yerel arasında nasıl paylaşıldığını inceleyen bir çok akade-

1 - Bu yazı daha önce İngilizce olarak 'The Judiciary in Autonomy Arrangements: Lessons for the Kurdish Case'. In: E. Nimni & E. Aktoprak (eds.): Democratic Representation in Plurinational States: The Kurds in Turkey. New York: Palgrave (2019), 177-209'de yayınlanmış olan makalenin gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

mik çalışma bulunmasına rağmen, sadece sınırlı sayıda çalışma yargı konusuna odaklanmakta ve bu modellerle yargının desentralizasyonu arasındaki bağı incelemektedir (Adam 2009, Vallbé 2014, Aroney & Kincaid 2017). Makalede Kürt siyasi muhalefetinin yargı yetkisinin desentralizasyona ilişkin taleplerinin kapsamına, bu talebin ne kadar makul olduğuna dünyadaki örnekler ve uluslararası standartlar üzerinden cevap arayacağız. Kanada, Belçika, İspanya (Katalonya bölgesi) ve Birleşik Krallık (Kuzey İrlanda ve İskoçya ülkeleri) gibi desentralize yargı sistemine sahip ülke örnekleri üzerinde yapacağımız inceleme ayrıca konuya karşılaştırmalı bir perspektif sunacaktır. Bununla birlikte Türkiye'deki Kürt siyasi muhalefetinin yargı yetkisinin desentralizasyonuna ilişkin taleplerinin nasıl kavramsallaştırılabileceği ve bu konuda hangi parametrelerin kullanılabileceğini anlamaya çalışacağız. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yıla damgasını vuran modernleşme ve merkezileşme eğilim ve çabalarının ülkedeki yargı sistemini ve özellikle Kürt bölgelerini nasıl etkilediği makalede ele alınacak diğer bir konudur.

Kürtlerin Yargı Yetkisi Paylaşımı ve Desentralizasyonu Taleplerinin Kapsamı

Bölgesel özerklik, uzun zamandır Türkiye'de Kürt yasal siyasal muhalefetinin siyasi taleplerinden biri olmasına rağmen, genel olarak bu talep idari ve yasama alanlarında özerklik talebi ile sınırlı kalmış, yargı yetkisinin paylaşımına ilişkin özel bir atıfta ise yakın zamana kadar bulunulmamıştı. 1990'lar da Kürt siyasi partilerinin çoğunluğu yargının özgürlükçü ve liberal olmayan, ideolojik ve otoriter profilini eleştirip, ülkede kapsamlı yasal ve yargısal reformların yapılmasını talep ederken, sadece bir iki siyasal parti çekimser bir şekilde yargı özerkliği kavramından bahsetti. Kürt meselesinin çözümünde federasyon veya bölgesel özerklik modellerini açıkça savunan partiler bile, dünyada ve literatürde bu modellerin ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilen yargı yetkisinin desentralizasyonu konusunda açık ve detaylı bir talepte bulunmadılar.² Bunun bir nedeni Türkiye'deki şu güne kadar Kürt sorunun çözümünün özgürce tartışılabilmesi için uygun bir siyasi ve hukuki ortamın sağlanmamış olmasında aranabilir. Diğer bir sebep ise, yargı yetkisinin desentralizasyona dair kapsamlı bir genel literatürün bulunmayışı olsa gerektir.

Halkın Emek Partisinin (HEP) 1990 tarihli programı bu anlamda bahse değer. Yargı konusunu ayrı bir başlık altında ele alan program, devlete ve onun

2 - Bkz. Demokratik Kitle Partisi (1997), Partiya Sosyalist a Kurdistan Programı için bkz. <http://psk-riyazadi.org> ve Hak ve Özgürlükler Partisi Programı için bkz. <https://www.hakpar.org.tr> Burada küçük bir not düşelim İslamcı HÜDA-Par'da programının yargı bölümünde sosyal sorunların çözümünde tarafların inanç ve geleneklerine göre karar verecek, arabuluculuk yönteminin resmîyet kazandırılması talep etmektedir.

resmi ideolojisine sıkı sıkıya bağlı Türk yargısını Kürtlerin etnik ve politik taleplerinin kriminalize edilmesinde ve sonuçta ülkede totaliter bir düzenin kurulmasındaki rolü nedeniyle eleştirmişti. Bu nedenle hakim ve savcıların eğitimlerinin önemini altı çizilecek ve bu eğitimin çağdaş, çoğulcu, katılımcı demokratik düzen standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi öngörülmekteydi. Kürt etnisitesinin, dilinin ve kültürünün resmi olarak devlet tarafından reddedildiği 1990'lı yılların Türkiye'sinin siyasi ortamının bir ürünü olan HEP programı, asimilasyonu "insan haklarına karşı en büyük ve en ağır saldırı" ve "İnsanın etnik kimliğini, kültürel varlığını ve sonuçta manevi kişiliğini yok etmeye yönelik [bir] suç" ve hatta "insanlığa karşı suç" olarak tanımlanmaktaydı. Bu nedenle ceza yasalarında asimilasyonu yasaklamayı ve devletin asimilasyon politikalarını durdurmak ve olumsuz sosyal sonuçlarını gidermek için tedbirler almayı ve kapsamlı bir hukuk reformu yapmayı öngörmekteydi.

1993 yılında daha hayata gözlerini açmadan, Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılan Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin 1993 tarihli programı ise ülkedeki anti-demokratik hukuk sisteminin ciddi bir reformdan geçirilmesi yanında, ana dilin adli yargılamalarda ve mahkemelerde kullanılmasının güvence altına alınmasına programında yer vermişti. Aşağıda göreceğimiz gibi, benzer uygulamalar Belçika, Kanada ve İspanya'da bulunmaktadır. Ancak, yargı yetkisinin desentralizasyonuna ilişkin en somut talep, yasaklanan Türkiye Komünist Partisi'nin ardılı olan Sosyalist Birlik Partisi'nden gelmiştir. Programında, Kürt ve Türk halkı arasında maddi eşitliğin sağlanabilmesi için idari ve yasama organlarının yansira yargı organlarında da Kürtlerin eşit temsilini öngörüyordu. Bu teklif, aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi, Belçika'daki yargı modelini hatıra getirmektedir.

Ancak, Kürt bölgeleri için yargı yetkisinin desentralizasyonu siyasi bir talep olarak ilk defa çeşitli düzeylerde yerel mahkemelerin kurulmasını ve yeni bir demokratik hukuk kültürünün yaratılmasını öngören 2005 tarihli *Koma Civakên Kurdistan* (KCK) Sözleşmesinde açık bir şekilde dile getirilmiştir. Bu Sözleşme, Kürtlere yönelik bir ulus-devlet yaratmaktan ziyade, genel olarak toplumu demokratikleştirmeyi, toplumsal cinsiyet eşitliğine saygıyı, tüm toplumların kolektif haklarını tanımayı, doğrudan demokrasi ve halkın yargısal işlemlere katılımını öngören ve hapisteki PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından ortaya atılan "demokratik konfederalizm" fikri üzerine inşa edilmişti (Akkaya ve Jongerden 2014).

PKK'nın hukuk ve yargı sistemi konusundaki taleplerinin kapsamı 2010 ve 2014 tarihli KCK Adalet Konseyi toplantıları sırasında daha da geliştirildi. Bu toplantılarda Kürtlerin yaşadığı ülkelerde var olan yargı ve hukuk sistemlerinin Kürt halkının haklarının reddedilmesinde ve sömürülmesinde araçsallaştı-

rıldıkları ve Kürt toplumunun sorunlarını çözmek konusunda yetersiz kaldıkları ve daha da önemlisi sosyal sorunları derinleştirip ve karmaşıklaştırdıkları ifade ediliyordu. Ulus devlet yargı sistemlerinin bahsi geçen bu eksikliklerinin üstesinden gelmek için Kürdistan'ın tüm parçalarında, demokratik ve etik ilkeler üzerine kurulu yargısal organizasyonların kurulması kararlaştırıldı.

Yargı işlevini yerine getirilmesi süreçlerine halkın katılımını öngören sosyalist ideolojinin yargı anlayışından (Borucka-Arctowa 1976) esinlendiği anlaşılan ve "Toplumsal Adalet" adı verilen bu yeni yargı sistemi, ulus devletlerin hukuk ve yargı sistemlerinden kendini ayırıştırıyordu. Zira ulus devletin yargı ve hukuk sistemi devletin hegemonyasını sağlamlaştırmak ve toplumu sürekli gözetleme ve baskı altında tutmak için kullanılmaktaydı. Daha da önemlisi toplumun kendi sorunlarını çözme kapasitesini ellerinden alan ulus devletin hukuk ve yargı sistemi bunun yerine, son derece karmaşık yasal düzenlemeler ve profesyonel hukuk bürokratlarını ikame etmişti. Tam tersine, adaletin işleyiş süreçlerine halkın katılımını öngören ve halkın geleneksel yöntemlerine dayanan ve alınacak kararlarının kaynağını halkın gelenek, kural ve değerlerine dayandıran "Toplumsal Adalet" anlayışının amacının ise, toplumun güçlendirilmesi olduğu ifade ediliyordu. Ancak, "Toplumsal Adalet", tüm toplumsal kural ve geleneklerin onaylanması anlamına da gelmemekteydi; zira, olumsuz gelenek kuralları ile savaşılmalı ve bunların demokratik, ekolojik ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir paradigma ile uyumlu hale getirilmeleri amaçlanıyordu. Böylelikle, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere, "Toplumsal Adalet" kavramı kendini hukuki merkezîyetçiliğin karşıtı olarak konumlandırılmış gibi görünmektedir.³

"Toplumsal Adalet" fikri, Türkiye dahil bir çok Kürt bölgelerinde yankı buldu ve gönüllülük temelinde çalışan, ve toplumun ileri gelenlerinden oluşan formal olmayan, ad-hoc adalet komisyonları oluşturuldu ve bir çok yerde çalışmalar yürütüldü.⁴ Bu fikrin, göreceli kolay bir şekilde Kürt toplumunda karşılık bulmasının en önemli nedenlerinden birisi, bunun Kürt toplumu için çok da yeni bir şey olmaması, ve hali hazırda yaygın olarak toplumsal sorunların çözümünde kullanılmakta olan, ri spi (beyaz sakallılar) denen toplumun ileri gelenlerinden oluşan ve nizalı taraflar arasında arabuluculuk benzeri bir yöntem kullanarak sorunları çözen geleneksel çatışma çözüm yöntemlerine benzerliğinde aramak yanlış olmasa gerek.⁵

3 - "Hukuki merkezîleşme" konusunda bkz. Galanter, 1981 and Griffiths, 1986.

4 - Duman (2017), ayrıca bkz. International Crisis Group Report 2012, s.7, dipnot 55, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/222-turkeys-kurdish-impasse-the-view-from-diyarbakir.pdf> ve "Hakkari'de 'özerk' çözümler", Yüksekova Haber, 31.07.2010; "Diyarbakır'da 'özerklik mahkemesi' kuruldu!", Posta, 08.09.2011.

5 - Kızıltepe'de yapılan yakın tarihli bir araştırmada bu bölgede sosyal problemlerin genellikle geleneksel yöntemlerle çözüldüğü ve devletin mahkemelerinin ise sadece son çare olarak veya resmiyete ihtiyaç duyulması halinde kullanıldığı ifade edilmektedir, bkz. Güneş (2009: 115).

Demokratik Toplum Kongresi (DTK) 2014 tarihli sözleşmesinde eşit sayıda kadın ve erkek üyelerden oluşacak “hak ihlalleriyle ilgili tüm alanlarda çözüm geliştirmekten ve adaleti sağlamaktan sorumlu” olacak “Adalet Divanları”nın kurulması öngörülmüştü. Bölge bazında örgütlenecek bu divanların kendi suç ve ceza yönetmeliğini oluşturmak için çalışma yapması da kararlaştırılmıştı.⁶ Bu görev daha sonra “Diyalog ve Uzlaşma Komisyonu”na devredilecekti. Komisyonların yargı yetkisi kan davası, arazi davaları, kız kaçırma, miras, trafik kazaları, boşanma davaları dahil bir çok konuları ile sınırlandırılacak, uyuşturucu ve tefecilik konuları ile ilgili davalara ise bakmayacaklardı.⁷ Ancak, özellikle “çözüm süreci”nin sonlanması ile bu kurullarda yer alan bir çok kişi hakkında PKK üyesi olmak suçlaması ile davalar açıldı ve cezalandırıldı.⁸

Diğerleri yanında Kürt bölgeleri için de özerklik talep eden Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) bağımsız adaylarının 2011 tarihli seçim bildirisinde, hayata geçirilmesi planlanan özerk bölgelerde “yargı ve güvenlik hizmetlerinin yerel ve merkezi hükümetler tarafından ortaklaşa yürüteceği” bir siyasi proje olarak dile getirildi. ⁹ 2015 tarihli Demokratik Toplum Kongresi Sonuç Bildirgesi’nde ise “yargı yetkisinin özerk bölge modeline göre yeniden düzenlenmesi öngörülmekteydi”.¹⁰ Bu iki talep aşağıda göreceğimiz gibi özellikle İspanya’daki Katalan Bölgesindeki yargı modelini akla getirmekteydi.

Kürt sivil ve siyasi muhalefetinin konumuzla ilgili yukarıda ifade edilen talepleri ve önerileri Türkiye’deki mevcut hukuk sisteminin reformu, yargıda Kürtlerin eşit temsili, mahkeme prosedürlerinde Kürtçe kullanımı, Kürt hukuk kültürünün ve mekanizmalarının yeniden canlandırılması ve bölgesel desentralize bir yargı sisteminin kurulması vs. olarak özetlenebilir. Makalenin bundan sonraki bölümlerinde, değişik ülkelerdeki özerk bölgelerin yargı modellerini inceleyip bunlar üzerinden Kürtlerin yukarıda özetlediğimiz taleplerinin nasıl bir teorik zemin üzerinden justife edilebileceğine dair fikir yürütmeye çalışacağız.

Hukuki Merkezîleşme ve Hukuki Modernizasyon

Galanter (1966: 162) her hukuk sisteminin yetki alanında bulunan her şeyi ve herkesi kapsayan genel standartlar yaratmak istediğini ancak yine de yere-

6 - “DTK yeniden yapılıyor”, Aljazeera, 07.09.2014.

7 - “DTK ‘Adalet Divanı’na lağvediyor”, Aljazeera, 11.12.2014. Ayrıca DTK’nin Hukuk Komisyonu 2013 ve 2015 yıllarında Kürtlerin ve Kürt örgütlerinin karşılaştıkları insan hakları ihlalleri ve hukuki problemlerin tartışıldığı “Kürdistan Hukukçular Konferans[lar]ı” düzenlemiştir.

8 - “2012’de Meclis’e davet edildi 2017’de ‘yasadışı’ ilan edildi”, Evrensel, 25.04.2017

9 - Ayrıca benzer bir öneri için bkz. BDP tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Kürt Sorununda Çözüme Dair Siyasi Tutum Belgesi: Türkiye’nin Siyasi-İdari Yapısında Reform ve Kürt Sorununda Çözüm Modeli Taslağı” (2010).

10 - HDP’nin de katılımcıları arasında bulunduğu bu Kongre’de alınan diğer kararlar ilgili olarak bkz. “Özyönetimlerle İlgili Siyasi Çözüm Deklarasyonu”, Bianet, 27.12.2015.

lin ve taşranın çıkar ve uygulamalarının bir şekilde genel hukuk sistemi içinde yer bulduğundan bahseder. Modernleşme öncesi sistemlerde yerelin ve taşranın dahil edilmesi yerel grupların hukuki konulardaki özerklikleri veya hükümetlerin yerelin hukuki standart ve uygulamalarını özümsemeleri şeklinde ortaya çıkıyordu. Modern hukuk sistemlerinde ise hukukun yerel ve taşra ile bağının koparıldığını, yerelin çıkar ve uygulamalarının hukuk yapım süreçlerine dahil edilmediğini, sonuç olarak modern toplumların yerelin ve taşranın hukuk yapım süreçlerine dahil edilmesi için yeni araçlar geliştirildiğini ifade eder. Bu bağlamda, diğerleri yanında federalizmi “enklavlar” (*enclaves*) oluşturup, hukuk yaratma merkezlerini temsiliyet ile etkileme ve resmi hukuku yerelin ihtiyaç ve uygulamalarına hassas hale getirmenin’ yolunu açan yeni aygıtlar arasında sayar (Galanter 1966: 163).

Kısaca, Galanter federalizm yoluyla yerel özerklik, sözleşmeye dayalı yükümlülükler, arabuluculuk, hakim ve savcıların yerelde seçimi gibi düzenleme ve uygulamaları hukuki modernleşme süreçlerinin farklı etnik, dilsel, dinsel, kültürel vb. özelliklere sahip topluluklar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ve hukukun onların ihtiyaçlarına ve istemlerine daha iyi karşılık verebilen bir duruma getirilmesi için modern toplumlarca tasarlanmış yapılar ve yöntemler olarak tanımlar (Galanter 1966: 163-4). Bu bağlamda çok merkezli devlet sistemlerinin, çoklu hukuk ve yargı yönetiminin, modern yargı sistemlerinin bir ülkedeki farklı gruplar üzerindeki olumsuz hukuki merkeziyetçi etkilerinin azaltılmasında çözüm olabileceği düşünülmektedir. Hukuki merkezileşme, hukukun modernleştirilmesi ve devletin hukuk yapma süreçlerinde tek kaynak olarak gören ve devletin topluma güçlü bir şekilde müdahalesini eleştiren hukuki çoğulculuk literatürü, konumuz bakımından yararlı bir bakış açısı sağlayabilir.

Son iki yüz yılda ulus-devlet inşasının merkezinde yer alan hukuksal modernleşmenin, hukuk algısında ve hukukun nasıl uygulanması gerektiği konusunda köklü bir değişime yol açtığı öne sürülmüştür (Galanter 1966, Sezgin 2009) ve aşağıdaki alıntıda bu süreç gayet güzel özetlenmektedir:

Yasalar daha geniş bir mekânsal, etnik ve sınıfsal alan üzerine uygulanır; kişisel hukuk teritoryal hukuk ile, özel hukuk genel hukuk ile, geleneksel hukuk devlet hukuku ile yer değiştirir. Grup hakları ve sorumlulukları bireysel olanlarla değiştirilir. Dini yaptırım ve kaynaklar, seküler motifler ve tekniklerle; ahlaki önsezi teknik ekspertize ile yer değiştirir. Kanun yapma ve hukuk kurallarının yerine getirilmesi görevi ve sorumluluğu, yerele karşı sorumlu yönetim unsurlarının elinden alınıp merkezi ulusal iktidarı temsil eden uzman profesyonellere verilir (Galanter 1966: 153-154).

Böylelikle geleneksel hukuk sistemlerinin modernizasyonu, devlet hukukunun “dikey” ve “yatay” olarak önceleri sadece özel hukukun konusu olduğu düşünülen alanlara, varlığının sembolik kaldığı ya da hiç olmadığı daha geniş coğrafi bir alana yayılmasına yol açar (Galanter 1966, Turan 1984: 108; Kayaoğlu 2010). Hukukun modernizasyonu kaçınılmaz olarak yargının işleyişi üzerinde de etkili olmuştur. Geleneksel hakimlerin otoritesi azaltılmış ve sadece yargı meseleleriyle sınırlandırılmıştır. Bunların yerini ise “hiyerarşik” ve düzenli ilk derece mahkemeleri ağı ve yargı kararlarının üniformluğunun (*uniformity*) bütün ülke üzerinde etkisini sağlamakla yükümlü temyiz mahkemeleri almıştır (Galanter 1966: 155-156). Bu son derece bürokratik, teknik ve karmaşık sistemde yargılama işi tam zamanlı çalışan hukukçu teknokratlara teslim edilmiş, mahkemeler ve bireyler arasında aracılık görevini yapan yeni bir profesyonel meslek grubu olan avukatlık mesleğinin oluşumuna yol açmıştır.

Doğası gereği politik olan ve devletin toplum üzerindeki otoritesini pekiştirme işlevine sahip olan modern hukuk sistemleri, sonuç olarak sadece devleti hukuk yapma ve hukuki ve sosyal uyumsuzlukların çözümü üzerinde otorite olarak görülmektedir (Galanter 1966: 155-162). “Evrenselci”, “uygulamalarında üniform ve herkese uygulanabilir” olan bu modern yasalar ise, çoğunlukla ülkenin politik lider kadrolarının “toplumsal şuurunun” (*social consciousness*) ürünleridir.¹¹ Modern hukuk sistemleri ve kanunları, yerelin ve taşranın örfi, geleneksel ya da dini, paralel uyumsuzluk çözüm yöntemlerini veya farklı grupların davranış kurallarını, kaygılarını ve hukuk anlayışlarını ise görmezden gelir (Galanter 1966: 162-163).

Dünyadakine benzer bir şekilde 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde yoğunlaşan hukuksal modernleşme sürecinin de, ülkedeki etnik ve dini azınlık gruplarının geleneksel statüleri, hukukları ve yargı mekanizmaları üzerinde yıkıcı etkileri olduğu bilinmektedir. Yeni Türk ulus-devletinin başlangıcından itibaren, ülkede hukukun dikey ve yatay genişlemesini sağlamak, çoklu hukuk kültürlerinin ve yargısal metotlarının son kalıntılarını süpürmek için bir dizi önlem alınmıştır (Bali 2005, Bayır 2013a). Aşağıda göreceğimiz gibi, Türk egemen seçkinlerinin hukuki modernleşme, modernleşme ve “uygarlaştırma” ideallerinin önünde engel olarak görülen Kürtlerin konvansiyonel statüsü ve geleneksel hukuk ve yargı mekanizmaları bu önlemlerden en fazla etkilenenler arasındaydı. Bir sonraki bölümde, İmparatorluğun 19. yüzyıldaki hukuki modernizasyon ve merkezîleşmeyi de içeren idari merkezîleşme çabalarının Kürtleri ve Kürt böl-

11 - H. O. Davies, “The Legal and Constitutional Problems of Independence,” In Peter Judd, ed., African Independence. New York: Dell, 1962, s. 328, Galanter 1966: 159’dan alıntı.

gelerini nasıl etkilediğini inceleyeceğiz. Zira bu tür bir inceleme bize Kürt siyasi örgütlerinin yargı yetkisinin paylaşımına ilişkin yakın zamanlı taleplerinin tarihsel, siyasal, sosyal ve hukuki bir arka planı olup olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Kürt Bölgelerinde Özerklik, Yargı ve Hukuk

İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir tampon bölge olan Kürdistan, 16. yüzyılda Osmanlı ile Kürt prenslikleri arasındaki bir anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edildi. Şerif Paşa, Kürtlerin "gönüllü" olarak İmparatorluğa katıldıklarını, bu dönemde 46 bağımsız prensliğin kurulduğunu söyler ve bunların isimlerini verir.¹² Bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu yerel Kürt prensliklerinin bölgelerindeki nüfuz ve otoritelerini ve geleneksel "öz-idare (*self-rule*) tekellerini", devlete sadakatleri karşılığında kabul ediyordu. Kürt hanedan ve bey (mir/miran) ailelerinin babadan oğula geçen hükümranlık hakları Sultan tarafından tanınıyor, topraklarının mülkiyeti "yurtluk-ocaklık" olarak bu ailelerde kalıyordu (Ortaylı 2010: 154).¹³ Bu prenslikler, esnek ve örgütsel olarak çeşitli (*diverse*) olan Osmanlı idari teşkilatı içinde mali, hukuki ve askeri konularda çeşitli derecelerde "muafiyet ve imtiyazlara" sahiptiler (Kılıç 2001, Gençer 2011, Saydam 2005, Yılmazçelik 2010, Ortaylı 2010, Başarır 2014, Bayır 2017, Atmaca 2017). Bu prensliklerin yetkilerinin kapsamı ve sınırları zamanla değişse de, varlıkları 19. yüzyıla kadar devam etti. Ta ki, Osmanlı egemen eliti, devletin merkezileşmesini ve modernleşmesini İmparatorluğun toprak kaybına karşı bir antidot olarak görmeye başlayınca kadar. Merkezileşme çabası, bu prensliklerin bazılarının ayaklanmasına neden olacaktı; bu ayaklanmaların çoğu, 1847'ye kadar yenilgiye uğrattılacak ve bu özerk prensipler ortadan kaldırılacak ve liderleri bölge dışına sürgüne gönderilecekti. Bölge devletin genel idari teşkilatı altına sokulacak ve bölgede kısa süreli de olsa "Kürdistan eyaleti" (1847-1867) kurulacaktı.¹⁴ Bu dönemden sonra bu *mir/miran*'lardan kalan yetki boşluğu önce şeyhler ve dini liderler daha sonra ise aşiret liderleri tarafından doldurulacak ve Kürtler politik özerkliklerini bunlar üzerinden devam ettireceklerdi (Atmaca 2017: 28).

Devletin merkezileştirme çabaları takip eden yıllarda da devam etti. Kürt mirlerinin ve beylerinin bu bölgeler üzerindeki "öz-yönetimi" (*self-governance*) sona erecek ve bunların yerini merkez tarafından atanan yöneticiler alacaktı.

12 - Bkz. 1919'de Şerif Pasa tarafından hazırlanan "Memorandum on the claims of the Kurd People", s. 3-4.

13 - Benzer tipte idari ayrıcalıklara Bosna ve Gürcistan (Kılıç 2001: 204 ve 205) ve Trabzon (Saydam 2005) gibi başka sınır bölgelerinde de rastlanmaktadır.

14 - Bu isim 1867'de Diyarbakır olarak değiştirildi ve Kürdistan sadece Osmanlı yönetimi tarafından coğrafi bir isim olarak kullanılmaya devam etti, bkz. Özoğlu 2001: 83.

Ancak bazı yerlerde beyler “kaymakam” olarak yeniden görevlendirilip bölgenin merkezi idari sistemine dahil edilecekti (Gözel 2007, 118-119 ve 31’de dipnot 69). Bu Kürt prenslik ve beylerinin toprakları ise bu bölgelerden elde edilen gelirler üzerinden hesaplanan bir maaş karşılığında devlet hazinesinin tasarrufuna geçecekti (Gençer 2011 and Karataş ve Karasu 2017). Bu gelirlerin belli bir yüzdesi maaş olarak yönetim hakkını yitiren bu beylere verilirken, kalanı devletin o bölgedeki idaresinin maliyetini karşılaması amacıyla devlet tarafından muhafaza edilecekti (Karataş ve Karasu 2017: 376). Bu şekilde, 1845 yılından sonra ödenmeye başlayan bu maaşlar itirazları azaltarak merkezi idari sisteme geçişte önemli bir rol oynadı (Gençer 2011: 93). İlerleyen yıllarda hak sahiplerine bu maaşlardan vazgeçme karşılığında arazi tahsisi öngören birçok yasal düzenlemeler yapılsa da, bu maaşlar yeni kurulan Cumhuriyet ile miras olarak devralındı. Ve nihayet bu uygulama 1935 çıkarılan bir kanun ile tamamen yürürlükten kaldırıldı.¹⁵

Kürt bölgelerinin Osmanlı Sultanlarının “kanunnameler[i]” ile verilen tarihi ve hukuki statüsünün ‘tasfiyesi[ne]’ yönelik bir çok yasal düzenleme ve uygulamalar 19. yüzyıl boyunca devam etmişti. Bunların sonuncusu aşağıdaki gerekçesinde göreceğimiz gibi 1934 tarihli İskan Kanunu’ydu. Bu kanun ile Kürt bey, aşiret lideri, şeyhlerinin geçmişten gelen hukuki statü ve hakları yasal olarak sonlandırıldı. Kanun hakkında Mecliste yapılan konuşmalarda ve hükümet tarafından hazırlanan gerekçede bir taraftan Kürtlerin tarihi idari imtiyaz ve haklarının varlığı teyit edilirken, diğer taraftan İmparatorluk döneminde Kürt bölgelerin bu yapılar üzerinden idare edilmiş olması eleştiriliyordu. Dahası “kurun-u vustâdan [Ortaçağdan] kalan son içtimai müesseseyi [sosyal müessese] kökünden kazınacaktır”¹⁶ denerek açıkça amaçlananın Kürtlerin geçmişten gelen statüsünün yasal olarak ortadan kaldırması olduğu ifade ediliyordu.

Kanunî Süleyman kanunlar ile İslâm dinine mensup bulunan fakat Türk harsına temessül etmeyen bazı taife ve zümrelere ve aşiretlere eski zeamet teşkilâtında bazı tadiller ve muvazaalı şekiller vücade getirilerek hususiyetler ve imtiyazlar tanınıyor, hatta bu imtiyazlar aşiret reislerine, beylerine verilmekle kalmıyarak voyvodalara da teşmil olunuyordu ki, bunların tasfiyesi Osmanlı saltanatının devre devre eriye eriye tamamen dağılışına kadar neticelenememişti....Aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reis ve ağalarının aşiret üzerindeki nüfuzlarını takviye etmek ve onları ağalar ve beyler vasıtasile Hükümete bağlamak gerek birbirleriyle ve gerek meskûn halk ile aralarındaki ihtilâf ve münaferetleri besle-

15 - Karataş ve Karasu 2017: 379. İlgili kanunlar şunlardır TBMMZC, 02.04.1931, s.7-8 ve 07.04.1932, s.13 ve 2808 sayılı, Mazbut Emlâk, Yurtluk ve Ocaklık Aylık Mukabili Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkındaki 1943 Sayılı Kanuna Ek Kanun, 14.06.1935, RG, 3036/24.06.1935, s.9.

16 - Bkz., Nasit Hakki Bey, TBMMZC, 07.06.1934, s. 68 ve ekli hükümet gerekçesi.

mek ve idame etmek idarei mutlakının başlıca siyaseti idi. Eski ve yeni Osmanlı idaresinin bütün kanunları, fermanları ve fetvaları aşireti, ağalığı, beyliği, tıpkı asrımızda bir komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisliği şeklinde görmüş ve tanınmıştır...1329 senesinde aşiretler umuru da muhacirin idaresinin vazifeleri meyanına alındı.¹⁷

Kürtlerin tarihi yasal statüsünü, geleneksel politik, sosyal, idari kurum ve yapılarını 'ortaçağdan kalma' zamanı geçmiş yapılar olarak önemsizleştiren, üstenci bu dil sonraki yıllarda da kendini gösterecekti. Mesela, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Munzur vilâyeti Teşkilât ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası üzerine Meclis'de yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

Bu bölgenin ilk Türk tarihinde resmi olarak teması Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selimin muharebeleri zamanına tesadüf ediyor. Ondan sonra memleketin bir çok kısımlarındaki usulü idare gibi o da yerli ağalara ve beylere verilerek idare olunuyordu. Tanzimatta vilayet teşkilâtı yapıldığı zaman burada da vilâyet teşkil ediliyor. Fakat her nasılsa, ihmal, Dersimi olduğu gibi bırakıyordu. Bu gün oranın içtimâî teşkilâtı kurunu vüstai [ortaçağa ait] bir teşkilâttir. Yani bir takım parçalara ayrılmıştır.¹⁸

İskan Kanununa geri dönecek olursak kanunun 10 (A)'inci maddesi "Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanınmaz" hükmü konacak, ve "[b]u hususta herhangi bir hüküm, vesika ve ilâma, müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır'. Böylelikle madde bir taraftan Kürtlerin politik, idari, yasal, sosyal, işlevler gören geleneksel yapılarının geçmişte hükmi şahsiyete sahip, hak süjesi olduğunu teyit ederken, diğer taraftan bunların tüm tarihi ve yasal olarak tanınmış haklarını iptal ediliyordu. Maddenin devamındaki "[a]şiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya müstenit veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzufları kaldırılmıştır" hükmü ise Kürtlerin sosyal-politik liderliği ve bunlara bağlı olarak işlev gören, bir belgeye, görgü ve göreneğe dayalı olarak kurulmuş olan diğer tüm yapı ve organlarının da ortadan kaldırdığını ifade ediyordu.

Peki, kanunda bahsedilen bu "görgü ve görenekle" alakalı yapılar nelerdir? Bunun cevabı kanun gerekçesinden ve meclis tartışmalarından tam olarak anlaşılmasa da, bunlardan birinin, her aşirette bulunan ve çoğunlukla aşiret liderine danışmanlık yapan ve yeni liderin seçilmesinde rol üstlenen *ri spi* olarak bilinen organlar olsa gerekir (Bruinessen 1992: 80). Bilindiği gibi bu heyetleri aşiret liderine aşiretlerin yönetiminde ve bu liderler geleneksel adaleti yerine getirme görevlerini yerine getirirlerken ayrıca ona danışmanlık yapan organ-

17 - İskan Kanunu hükümet gerekçesi s. 2, bkz., TBMMZC, 07.06.1934.

18 - Bkz., TBMMZC, 25.12.1935, s. 175.

lardı. Böylece, İskan Kanunu sadece Kürt toplumunun geleneksel sosyal ve siyasi yapılarını ve liderliğini kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda bu geleneksel liderliğe bağlı idari ve adli mekanizmaları da tasfiye etmeyi hedeflediği iddia edilebilir.¹⁹ Ancak, bu geleneksel hukuki mekanizmalar pratikte tamamen ortadan kaldırılamamış, değişen koşullara adapte olarak bugün de Kürt toplumu arasında kullanılmaya devam etmektedir.

Kürtlerin geleneksel politik, idari ve sosyal ve yapılarının ve liderliğinin yeniden ortaya çıkmasının önüne geçmek, toplumsal güç ve nüfuzlarını azaltmak için de kanun bir takım tedbirler düşünmüştü. Kanunun ilanından önce “aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip [etnik Türklerin çoğunlukta olduğu] yerlere” İcra Vekilleri Heyeti kararı nakledilebilmesi bunlardan biriydi.²⁰ Bir diğeri önlem ise yine “[b]u kanunun ilanından önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller[in]” mülkiyetinin Devlet eline geçtiğine ilişkin hükümdü.²¹ Kürtlerin geleneksel politik, idari ve sosyal yapı ve liderliğin bu şekilde yok edilmesinin, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonlarını sağlarken, onların “dil, kültür ve ülkü birliği” altında bütünleşmelerini mümkün kılacağı ümit ediliyordu.²²

Osmanlı’da Kürt Bölgelerindeki Yargı Sistemi

Çeşitli mahkemeler, yasalar ve yasal prosedürlerin yan yana işlev gördüğü Osmanlı İmparatorluğu’nun hukuki ve yargısal sistemi homojen değildi (Kayaoğlu 2010). Hanefi fıkıh temelinde faaliyet gösteren merkeze bağlı kadılar, özellikle 16. yüzyıldan sonra, ana yargı platformu olarak terfi ettirilmiş olsalar da, bunlar İmparatorluk’taki tek hukuksal forum değillerdi (Tuğ 2017: 192). Kürt bölgelerinde adalet mekanizmalarının işleyişi ve geçerli hukuk konusundaki bilgilerimiz, henüz bu konular üzerinde akademik bir çalışılmanın olması nedeni ile sınırlıdır. Ancak, özerk bir statüye sahip oldukları bilinen Kürt bölgelerinin merkezi yönetim etkisi dışında; özellikle de İmparatorluğun merkezi idaresinin olmadığı Hükümet sancaklarında, yerel bey ve liderlerin yargı meseleleri üzerinde daha özerk bir otoriteye sahip oldukları kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, 928/1522 tarihli bir *hüküm* yerel Kürt beyine Diyarbakır’da Şâfi’i kadı atama yetkisi verdiği kaydedilmektedir (İnalçık 1986: 3). İmparatorluğun

19 - Benzer bir görüş için bkz. Beşikci 1991: 125.

20 - Bkz., İskan Kanunu, madde 10 (C). Ayrıca bkz., İskan Kanunu hükümet gerekçesi, TBMMZC, 07.06.1934, s. 4.

21 - İskan Kanunu, madde 10 (B).

22 - TBMMZC, 07.06.1934, s. 68.

görevlendirdiği kadınların faaliyet gösterdiği diğer Kürt bölgelerinde ise (Ortaylı 2010: 252, Karataş ve Karasu 2017: 376) özellikle kadınların verdiği kararların ve cezaların infazında yerel Kürt beylerinin yetkili oldukları bilinmektedir (Aykan 2016: 56-126). Bu beylerin ayrıca yargı yetkisine de sahip oldukları (Nikitin 1976: 237-242 ve Ekinci 2005: 419) ve Kürtler tarafından devletin kadı mahkemelerine tercih edildikleri ifade edilmektedir (El-Kazi 1909). Aydınkaya (2016), aşiret liderlerinin bu adli faaliyetlerinde yazılı olmayan, “*Qanune Êşiri, Usulê Êşira*” olarak bilinen bir hukuka dayandıklarını ve bu hukukun Kürt toplumunda geçerli “aşiretler arası ilişkilerden, iktisadi tecrübelerden, aşiret ahlak ve dünyasından ve de kısmen dini kaynaklardan tevarüs edilen bir tür kolaj” olduğunu belirtmektedir.

Gökalp (2013: 46) de bazı Kürt bölgelerinde aşiret reislerinin tek yargı makamı olduklarını kaydetmektedir. Diğer yerlerde ise bu liderlerin, aşiretin mollasını kadı olarak atayarak, bu mollalara yargı yetkisi verdiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Bruinessen (1992: 208), İmparatorluğun geri kalanının aksine, Kürdistan’da, yarı özerk statüdeki Kürt Beylerinin (*mir*) yargı meseleleri üzerinde çok “güçlü bir kontrol” sahibi olduklarını ve bağımsız olarak kadı atayabildiklerini ve yine merkezi hükümetçe atanan Hanefi kadınlarının yansıra yargılama yetkisine sahip Şafii müftüler atayabildiklerini söylemektedir (Bruinessen 1992: 169). Aykan ve Ergene (2019: 209) ise Tanzimat öncesi Diyarbakır’da Şafii mahkemelerinin bulunmadığını, ancak Şafii müftülerin hukuki davalara baktığını ifade belirtmektedir. Aykan (2016) 18. yüzyılda *Amid* (Diyarbakır) hakkındaki kitabında²³ bu bölgedeki yerel beyin ve divanının (*Divan-ı Amid*) ve bunlar tarafından atanan müftülerin adli işlerde, devlet tarafından atanan kadınlar ile birlikte merkezi bir rol oynadığını doğrulamaktadır. Aykan, merkezdeki Sultan divanından modellendiği anlaşılan ve yerel beyin başını çektiği *Divan-ı Amid*’in halk tarafından bir mahkeme gibi kullanıldığını ve ceza davalarına baktığını ve kararların ise kadınlar tarafından verildiğini belirtmektedir. Merkezden atanan kadınların bazı davalarda sadece bu Divanın kararlarını kayda geçiren bir noter gibi veya şeri kuralların yorumlanması ve uygulanması konusunda Divanı bilgilendiren bir bilirkişi gibi hareket ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca, başvuruçuları bu divana başvurmadan evvel ilk olarak yerel kadınlara gitmelerini önerebilme yetkisi olduğu anlaşılan Bey Divanının böylelikle bir anlamda kadı mahkemelerinin ve divanın yargı çevresinin sınırlarını belirleyebilen bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı akademisyenler, Kürt bölgelerinde İmparatorluk yargı idaresinin dışında bir dereceye kadar otonom adli yapının varlığını merkezden uzak olmalarına bağlamaktadır (Saydam 2005: 301). Akiba (2005: 59, dipnot 43) uzak

23 - Bu kitaba ilişkin kısımlar Tuğ 2017: 200-204’ten alınmıştır.

Kürt bölgelerine gitmeyi kabul edecek yargıçları bulmak zor olduğu için yerli unsurlar arasından seçilen kişilerin kadı olarak görevlendirildiğini belirtirken, bu kadıların naiplerinin İmparatorluktaki genel pratiğinin aksine İstanbul'un onayı olmadan merkez kadıları tarafından atandıklarını ifade etmektedir.²⁴ Dahası, bu bölgelerdeki kadı ve naiplerin diğer bölgelerdekilerden farklı olarak daha uzun bir süre görevde kalabildikleri ve yeniden atanabildiklerini belirtmektedir (Akiba 2005: 52, Ortaylı 2010: 235).

19. yüzyıla gelindiğinde ise İmparatorluğun merkezileştirme ve modernleştirme çabaları yargı alanını da içine alacak ve devletin adli alanındaki kontrolü artıracaktı (Ekinci 2000). 1855'ten sonra yapılan reformlarla mahkeme prosedürlerinde ve mahkemelere yapılan atamalarda daha merkezîleşmiş bir yapı getirdi (Akiba 2005: 53-54). Bu minvalde mahkemelerin hukuki hizmetleri karşılığında aldıkları harçlar sabit hale getirilecek ve bu gelirlerin hakimlere maaş olarak verilmesi usulü sonlandırılıp, hakimlere devlet hazinesinden maaş ödenmeye başlanacak, ve hakimlerin eğitimleri reform edilip merkezîleştirilecekti (Akiba 2005: 51-54, Agmon 2014: 341). Mahkemelerin yapısı yeknesak hale getirilecek ve tüm İmparatorluğa yayılmaya çalışılacak, bölge İstinaf Mahkemeleri ve İstanbul'daki ceza ve sivil davalara bakan Mahkeme-i Temyiz kurulacaktı (Rubin 2007: 284).

Ancak, hukuki merkezileştirme ve modernleştirmeye ilişkin bu reformlar, özellikle Kürt illerinde pek de başarıya ulaşamıyordu (Akiba 2005: 51-52). Örneğin, Kürt bölgelerinde küçük idari birimlere atanacak hakimleri -her ne kadar da bu hakimler resmi olarak merkez tarafından atansalar da- Diyarbakır merkezdeki hakim belirlemeye devam ediyordu (Akiba 2005: 51). Bu reformlardan sonra bile, Muş'a atanan hakimler "Kürdistan'ın mollası" tarafından belirlenmeye devam edilmişti (Akiba 2005: 53). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de üniform bir hukuk ve yargı sistemi kurulabilmiş değildi. Örneğin, Dahiliye vekili Şükrü Kaya'nın 1935 Mecliste Munzur Kanunu üzerine yaptığı konuşmada bunu itiraf edecek ve Dersim'de "[b]unlar hususati medeniye, hukukiye ve hatta cezaiyelerini kendi aralarında görürler" diye şikâyet edecek ve bu kanun ile oradaki ortaçağdan kalan özerk idari yapının bir uzantısı olan bu durumun ortadan kaldırılacağı ve bölgenin "Cumhuriyetin feyzlerinden istifade" eder duruma getirileceğinin müjdesini verecekti.²⁵

Yargı sisteminin merkezileşmesi, özellikle Meşrutiyet'in 1908 yılındaki ilanından sonra İttihat Terakki yönetiminde de devam etti. Yeni rejim, yargı sistemini imparatorluğun en uzak bölgelerine kadar götürerek merkezileştirmek, standartlaştırmak ve yaygınlaştırmayı öngörüyordu. Türkçenin, İmparatorlu-

24 - Özcoşar (2009: 86) ve Gürhan (2012: 91-92) da küçük idari birimler için görevlendirilen veya görevden uzaklaştırılan naiplerin Diyarbakır ilinde bulunan kadı tarafından merkezin onayı olmadan atadığını belirtmektedir. 25 - TBMMZC, 25.12.1935, s. 175-81.

ğün yargı sisteminde kullanılacak tek dil yapılmasına ilişkin düşünceleri bu vizyonun bir parçasıydı ancak, Türk olmayan tebaadan gelen tepkiler nedeni ile tam olarak hayata geçirilemedi. ²⁶ Modern Türkiye Cumhuriyeti, bu merkezileşme ve Türkleştirme projesini devraldı. Mahkemelerde Kürtçenin kullanımı, Kürtlerin tarihsel statülerinin ve Türkiye’de yaşayan bütün vatandaşlara mahkemelerde kendi dillerini konuşma hakkı veren Lozan Antlaşması hilaflına cezalandırıldı ve yasaklandı. Ancak, bu cezalandırma ve yasak politikası özellikle de siyasi içerikli davalarda en ağır şekilde ve istisnasız uygulanacaktı. Ancak bu politika, siyasi olmayan davalarda özellikle Kürt halkının gerçek yaşam koşullarındaki sosyal gerçekliğinin baskısı nedeniyle katı bir şekilde uygulanmamıştır. Yerel ve yüksek mahkemeler Kürtçeyi bilinmeyen bir dil olarak kayıtlara geçip, bu dilin adına hiçbir şekilde mahkeme kayıtlarında yer vermezlerken, yargılamanın aşamalarında Kürtçenin resmi olmayan tercümanlar aracılığıyla kullanımına izin vermek durumunda kalmışlardır (Bayır 2017: 288-293). Ve hatta bu tercümanlara yemin verdirilmemiş olmasını, kararda tercümanın adına yer verilmemiş olmasını ve benzerini bozma sebebi olarak görmüştür (Bayır 2017: 288-289).

Bu durum ancak Avrupa Birliği üyelik müzakerelerinin bir parçası olarak 2004 yılında yapılan bazı düzenlemelerle biraz olsun düzeltilecekti. Ve bu tarihten sonra mahkemelerde Kürtçe kullanılması tercüman masraflarının sanıklar tarafından ödemesi halinde mümkün hale geldi (Bayır 2014). Ancak, yeni yasal düzenlemelerin Kürtlerin tarihsel statülerinin de gerisinde kaldığı anlaşılıyor. Zira, 19. yüzyılın başlarında Diyarbakır’da mahkemelerde ve devlet idari birimlerinde kullanılmak üzere “ekrâd” (Kürtler) ve ilinin “aşâirin” dillerini konuşan maaşlı resmi tercümanlar bulunmaktaydı (Yılmazçelik 2012: 232-234).

Buraya kadar anlattıklarımızdan devletin tüm baskı ve yasaklamalara karşın Kürtlerin geleneksel hukuklarını ve yargılama yöntemlerini günümüze kadar elimine edilemediği, özellikle Kürtlerin yoğunlukta olduğu illerde hala yaygın olarak kullanıldığı, hatta devlet hukukuna ve mahkemelerine tercih edildiği anlaşılmaktadır. Dahası Kürt muhalefetinin makalenin başında yer verdiğimiz yargı yetkisinin desentralizasyonuna ilişkin taleplerinin, Kürtlerin tarihsel statülerine dayanarak justife edilebileceğinin tartışılabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu son tespit ilişkin daha detaylı bir açıklamaya aşağıda yer verdiğimizden konu hakkında burada daha fazla bir şey söylemeyeceğiz.

26 - Tural 2008. Arap vekillerin itirazları için bkz. MMZC, 16.07.1912, 341-368; 456-478 ve MMZC, 29.06.1914, s. 157. Benzer bir şekilde, Diyarbakır milletvekili de Kürt bölgelerine atanan yargıçların yerel dili konuşmadıklarından şikayet ediyordu, bkz. MMZC, 30.06.1914, s.207.

Özerk Yönetimlerde Yargının İdaresi

Küreselleşmenin, bölgeselleşmenin (*regionalization*) etkisi altında, bölgesel özerklik ve yerel öz-yönetim (*self-governance*) fikri 1990'lardan beri, uluslararası alanda ve özellikle Avrupa'da popülerlik kazanmıştır. Özerklik kavramı hakkındaki algıda önemli değişiklikler olmuştur. Genel olarak özerklik devlete veya ulus devletin toprak bütünlüğü yönelik bir tehdit, "tehlikeli bir kavram" olarak görülmemektedir. Aksine, ayrılıkçı hareketlerin kendi kaderini tayin etme talepleri karşısında ülkelerinin toprak bütünlüğünü tehlikeye atmayan potansiyel bir çare ve çatışmalı ortamları sona erdirip ve demokrasiye barışçıl bir geçişi sağlayan bir yöntem olarak kavramsallaştırılmaktadır (Wolf ve Stefan 2010: 20). Çok katmanlı yönetişime sahip bölgesel özerklikler, aynı zamanda bölgesel demokrasinin gerçekleşmesinde bir anahtar olarak görülmektedir.²⁷ Yukarıda bahsi geçen Kürt siyasi muhalefetinin taleplerinin bu genel küresel eğilimlerle uyumlu olduğu ve bu kontekste ayrı düşünülmemelidir.

Federalizm, özerklik ve "yetki devri" (*devolution of power*) modellerine içkin egemenlik ve yönetim yetkisinin devrinin kaçınılmaz olarak, yasa yapma prosedürleri, yargılama yetkisi ve yargı organlarının idari yapısı ve örgütlenmesi üzerinde de etki yaptığı bilinmektedir (Adam 2009, Vallbé 2014, Wellner & Wolf 2005). Hannum ve Lillich (1980: 858) yerel konular üzerinde yargı yetkisine sahip bağımsız yerel yargı sisteminin varlığını otonomi ve öz-yönetim modellerinin en asgari kriterleri arasında olduğunu söylemektedir. Kısacası, bu modeller bir ülkede sadece yasama veya yönetim değil yargı yetkisinin de yeniden düşünülmesini ve düzenlenmesini gerektirmektedir. Bununla birlikte, bu bahsi geçen kompleks siyasi sistemlerde yargı yetkisinin desentralizasyonu konusunun nasıl justife edilebileceği konusu halen cevap bulmayı bekleyen sorulardan biridir. Makalenin geri kalanında, bu soruya bir cevap bulmaya çalışılacağız. Bunu ise desentralized veya yargı yetkinin merkez ile yerel bölge hükümetleri arasında paylaşıldığı yargı modellerine sahip bazı ülkelerin genel bir analizi üzerinden yapacağız.

Ulusal Azınlıkların Kamu Hayatına Katılma Hakkı

1990'lardan beri ulusal azınlıkların kamusal yaşama katılma hakkı birçok uluslararası sözleşme ve belgelerde yer bulmuştur.²⁸ Zira siyasal ve medeni hakların, azınlıkların devlet işlerine ve onları etkileyen konularda karar alma

27 - Bkz. Regional Democracy, Council of Europe Reference Framework (2009), s.5, <https://rm.coe.int/168071b3a8> adresinden alındı.

28 - Bkz. The CSCE Copenhagen Document, para. 35; The Framework Convention on National Minorities (1995), madde 15; The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life (1999). Ayrıca bkz. the UN Declaration on Minorities, madde 2(2) ve (3); The UN Declaration on Human Rights, madde 21; ve daha genel bir bilgi için The International Convention on Civil and Political Rights, madde 25.

süreçlerine katılımlarını garanti altına almak için yeterli olmadığı düşünülmektedir (Verstichel 2009: 200). Bu hakkın önemi sadece azınlık haklarının korunmasındaki yerinden gelmez. Dahası “barışçıl ve demokratik bir toplumun temel bir bileşeni” olarak kabul edilmekte, devletin bütünlüğünü güvence altına almak ve iyi bir yönetim kurmak açısından ehem arz ettiği düşünülmektedir.²⁹

Ulusal azınlıkların kamu hayatına etkin katılım hakkının hayata geçirilmesi, azınlıkların temsili; onların siyasi partilere, seçim prosedürlerine, yürütme, yasa- ma ve yargı organlarına, hükümet danışma kurullarına vb. katılımları ile mümkün olabilir. Bu hakkın hayata geçirilmesi ayrıca eğitim, kültür, dil, çevre, bölgesel planlama, güvenlik, sağlık ve benzeri konularda yetkili teritoryal veya teritoryal olmayan özerk yönetim biçimlerini de gerektirebilir.³⁰ Ulusal azınlıkların kamu hayatına katılma hakkının, yargının desentralizasyonu ile de ilişkili olduğu düşünülmektedir, çünkü azınlıkların yargı organları içindeki temsiliyeti ve katılımı, bu hakkın güvenceye alınması açısından önemli sayılmaktadır (Verstichel 2009: 441 ve 661). Lund Tavsiyeleri (*The Lund Recommendations*) de devletleri, azınlıkların yargı gücüne katılımını anayasal veya yasal güvenceye alan -örneğin yüksek yargı organlarında veya anayasa mahkemelerinde teslimiyetleri için kotalar konulması gibi- özel düzenlemeler yapmaya teşvik etmektedir.³¹

Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi Danışma Komitesi (*Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC*), azınlıkların adalet sistemine olan güvenlerini artırmak açısından onların yargıdaki temsiliyetinin önemini altını çizmektedir.³² Bunun aynı zamanda, azınlıkların bakış açılarının ve çıkarlarının yargısal kurumlar tarafından göz önüne bulundurulması, politik açıdan güçsüz azınlıkların ayrımcı ve adil olmayan muameleye karşı korunmasının güvenceye alınması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir (Verstichel 2009: 441). “Türk milliyetçi” ideolojisi üzerine oturtulmuş Türk hukuk ve yargının sisteminin Kürtlerin etno-kültürel, dilsel ve siyasi taleplerini Cumhuriyet tarihi boyunca yasal olanın, kamusal olanın dışına ittiği, kriminalize ettiği, cezalandırdığı bilinmektedir (Bayır 2014). Bu nedenle Kürtlerin yargıda temsil edilmesi ve görüşlerinin ve çıkarlarının göz önüne alınmasını sağlayacak yargı mekanizmalarının oluştu-

29 - The Lund Recommendations (1999), s.7.

30 - Explanatory Note to the Lund Recommendations (1999), s.19. Ayrıca bkz. the Explanatory Note to the Framework Convention, para. 80; Verstichel 2009: 461-500.

31 - Lund Recommendations (1999), s. 6. Ayrıca bkz. ACFC Commentary No.2, The Effective Participation of Person Belonging of National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs (2008), s. 58 ; Venice Commission (2011), The Participation of Minorities in Public Life, Science and Technique of Democracy, No. 45, Strasbourg: Council of Europe Publishing, s. 53. Azınlıkların kamu hizmetlerine eşit erişim hakkı için bkz. madde 5(c) of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination.

32 - Bkz. 2nd Opinion on Croatia adopted on 1 October 2004, para. 14; ve ACFC Commentary No. 2, The Effective Participation of Persons Belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and in Public Affairs (2008).

rulmasının, Kürtlerin haklarının korunmasında ve çatışmalı ortamın sona erdirilip, Kürt meselesine adil, kalıcı bir çözüm bulunması açısından son derece önemli sonuçları olacaktır.

Gerçekten de, dünyadaki birçok ülkede azınlıkların yargıda temsil edilmesi güvence altına alınmıştır, aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğimiz, Felemenk ve Fransız dilsel gruplarının yargıda eşit olarak temsil edildiği Belçika veya Alman ve İtalyan dilsel gruplarının orantılı olarak yargıda temsil edildiği İtalya'daki Bolzano Özerk bölgesinde olduğu gibi (Verstichel 2009: 610). Fransızca konuşulan Quebec Eyaletinden yargıçların da Kanada Yüksek Mahkemesinde (*Canada Supreme Court*) "garantili koltukları" (*reserved seats*) bulunmaktadır. Birleşik Krallık'ta ülkedeki en yüksek mahkeme olan *The Supreme Court*'un 12 üyesinden üçü Kuzey İrlanda ve İskoçya'dandır. *The Supreme Court* üyeleri *The Judicial Appointments Board* isimli ve İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlandalı üyelerden oluşan bir kurul tarafından gösterilen adaylardan Başbakan'ca tavsiyesi edilenler arasından Kraliçe tarafından seçilir. Böylelikle ülkenin en yüksek mahkemesinde bölgesel temsil sağlanmış olmaktadır. Uygulamada tam olarak hayata geçirildiği henüz söylenemese de, yargı sistemi içinde çeşitliliğin ve ülkedeki etnik, dinsel azınlık gruplarından yargıçlarının sayısının artırılması konusunda güçlü genel bir eğilimin ve resmi bir politikanın olduğu görülmektedir (Lieven 2017). İspanya'nın Özerk Katalan Bölgesi'ndeki durum da konumuz açısından kayda değerdir, zira bölge vatandaşlarının dil haklarının korunmasını güvenceye almak için buradaki yargıçların, savcılarının ve diğer yargı mensuplarının yeterli düzeyde Katalanca bilmeleri ve hatta Katalan hukuku hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.³³ İleride ayrıntılı inceleyeceğimiz Katalan Özerk Topluluk Mahkemesi (*Autonomous Community Court of Catalonia*), hem Katalanca hem de İspanyolca dilinde yargılama yapmaktadır (Adam 2017: 379). Yine Katalonya'da yapılan hakimlik sınavlarında adaylar bu her iki dili kullanabilmektedir.³⁴

Çatışma Sonrası Devlet İnşa Sürecinin Bir Parçası Olarak Yargı Yetkisinin Paylaşımı

Çatışma sonrası devlet ve barışın inşası literatürü de konumuz açısından potansiyel olarak yararlı bir teorik çerçeve sunabilir. Zira bu literatür, etno-politik temelli çatışma ortamlarının sona erdirilmesinde idari, yasama ve yargı yetkisinin paylaşımını da öngören desentralizasyon ve bölgesel özerklik gibi düzenlemelerin önemini vurgular (Wellner ve Wolf 2005: 2). Dahası, yasama

33 - The Statute of Autonomy of Catalonia (the SAoC), madde 102. Benzer bir şekilde Bask bölgesinde çalışacak hakimlerin ve adli personelin Bask hukukunu ve dili "Euskera"yı yeterli derece de bilmesi mesleğe alınma koşullarından biridir madde 35 of The Statute of Autonomy of Basque (the SAoB).

34 - The SAoC, madde 10.

ve idari yetkilerin yanı sıra hukuki, yargısal reformlar ve stratejiler içermeyen barış süreçlerinin başarı şansının daha az olduğu öne sürülmektedir (Strohme-
yer 2001, Sannerholm 2007).

Çatışma sonrası devlet inşası bağlamında, yargı yetkisinin paylaşımı ge-
nellikle geniş kesimlerle konsültasyon, özellikle mevcut ceza sistemini gözden
geçiren kapsamlı hukuk reformları, adli sisteme yönelik kurumsal reformlar,
yargı ve diğer yargı meslek mensuplarının yeniden eğitimi, hukukun üstünlü-
ğünün sağlanması ve geçmişte işlenen suçlar için "geçiş dönemi adaleti" (*tran-
sitional justice*) düzenlemelerinin yapılması gibi bu ve benzer bir dizi uygu-
lamayı içerebilmektedir (Carlson 2004).³⁵ Barış inşa süreçlerinde toplumdaki
mevcut hukuki çoğulcu düzenlemeleri resmi olarak tanıyan, mevcut gelenek-
sel yerel normlara ve toplum temelli adalet mekanizmalarına dayanan yasal
kurumların kurulmasını önemin de bu alandaki literatürde vurgulanmakta-
dır (Wojkowska 2006, Harper 2011, Grenfell 2013).

Örneğin, İngiliz devleti ile İrlanda Kurtuluş Ordusu (*Irish Republican Army*,
IRA) arasında uzun süre devam eden silahlı çatışma döneminin ardından hayata
geçirilen çatışma sonrası düzenlemeler (*the post-conflict arrangements*) yerel tarihsel
ve kültürel mirasa ilişkin bir dizi iyileştirme ve düzenlemeler yanında yargı yetki-
sini de kapsayacak şekilde tasarlanmıştı. Yetki devri (*devolution of power*), IRA ve
İngiltere hükümeti arasındaki çatışmalı ortamın sona erdiren 1998 tarihli Belfast/
Good Friday Anlaşması'nda yer alan koşullardan biriydi. Bu anlaşma aynı zaman-
da, Kuzey İrlanda'daki cezai adalet sisteminin geniş kapsamlı bir gözden geçi-
recek bir komitenin kurulmasını öngörüyordu. ³⁶ Komite ayrıca çatışma sonrası
bu bölgede adil, tarafsız ve bölgenin ihtiyaçlarına ve realitesine duyarlı bir adalet
sistemi oluşturmak için yapılması gerekenleri tespit edecek ve gelecekte kurula-
cak ceza adalet sisteminin nasıl olması gerektiğine ilişkin önerilerde bulunacaktı.

Yargı Komitesi (*The Judicial Commission*), diğerleri yanında Kuzey İrlan-
da'daki siyasi partilerin adli ceza kurumları temsilcileri, yargı mensupları,
avukatlık örgütleri, ceza adaleti, insan hakları ile ilgilenen sivil toplum ku-
rumları ile yaptığı görüşmeler, geniş bir kesimin katılımı ile gerçekleşen isti-
şare ve toplantılara dayanarak hazırladığı raporunu 2000 yılında yayınladı. ³⁷
Rapor insan hakları, mahkemeler, yargı, hukuk reformları ve adli atama pro-
sedürüyle ilgili bir dizi öneriler içeriyordu. Ancak, bu rapordakilerin hayata

35 - BM'nin Geçiş Dönemi Adaletine ilişkin rehberi için bkz. Guidance Note of Secretary General: United Nations
Approach to Transitional Justice (2010) [https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FI-
NAL.pdf](https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FI-
NAL.pdf) alınmıştır. Ayrıca bkz. Rule of law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies, UN
Doc. S/2004/616, 23.08.2004.

36 - Review of the Criminal Justice System in Northern Ireland, (2000), [http://webarchive.nationalarchives.gov.
uk/20120823161607/http://www.nio.gov.uk/review_of_the_criminal_justice_system_in_northern_ireland.pdf](http://webarchive.nationalarchives.gov.
uk/20120823161607/http://www.nio.gov.uk/review_of_the_criminal_justice_system_in_northern_ireland.pdf) Sri
Lanka barış sürecinde de yargı sistemine yapılan atamaların "halkın çoğulcu karakterini yansıtması" gereği
öngörülmüştü, bkz. Eichhorst 2010: 266.

37 - Review of the Criminal Justice System in Northern Ireland, (2000), s.5.

geçirilmesi zaman alacaktı. Örneğin, adalet işlevlerinin ve polislik yetkilerinin devredilmesini içeren hükümet uygulama planı, 2008 yılına kadar gerçekleştirilemedi.³⁸ Yine Kuzey İrlanda Adalet Bakanlığı (*Department of Justice*) ancak yakın bir tarihte kurulabildi ve nihayetinde polis ve adalet işlevleri ilgili yetki yanında yargı sistemine kaynak aktarımı ve adalet sisteminin yasal ve politik çerçevesinin belirlenmesine ilişkin yetkilerin devri bu şekilde gerçekleşmiş oldu.

Bugün, Kuzey İrlanda'nın kendi ilk derece ve temyiz mahkemeleri bulunmaktadır ve 2005'ten beri, suçların soruşturulması, Kuzey İrlanda Polis Teşkilatı (*Police Service of Northern Ireland*) tarafından desteklenen bu bölgeye has bir başsavcılık makamı olan Kamu Savcılığı Servisinin (*The Public Prosecution Service*) yetkisi altındadır. Ancak, 2014 yılında kurulan Kuzey İrlanda'daki Temyiz Mahkemesi'nin (*The Court of Appeal*) kararları Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court*)³⁹ önünde temyiz edilebileceğinden, nihai mahkeme olma niteliği yoktur. Kuzey İrlanda'nın ayrı ve merkezi hükümetten bağımsız ve yargısal atamaları yapan bir komisyonu (*The Judicial Appointments Commission*) bulunmaktadır. Bu komisyon temyiz mahkemeleri dahil tüm mahkemelerin hakimlerini seçmek ve atamak ya da tavsiye etmekle görevlidir.⁴⁰ Bu komisyonun kurulması da, Belfast Anlaşması uyarınca kurulan Yargı Komitesinin tavsiyelerinden biriydi ve amaç yargı sisteminde her politik görüşten kesimin temsilini güvenceye almaktı (McCaffrey & O'Connell 2011: 7). Kuzey İrlanda'da yargı mensuplarının eğitimi de yine ayrı bir Kurul tarafından yerine getirilmektedir. Yargı Çalışmaları Kurulu (*The Judicial Studies Board*) adı verilen bu kurul Kuzey İrlanda'daki hakimler ve hakim olmayan yargı mensuplarından oluşmaktadır.⁴¹ Hakimlerin görevden alınması yetkisi ise Kuzey İrlanda'da yargı organlarının ve mahkemelerin başkanı olan Kuzey İrlanda Lord-Baş Hakiminin (*The Lord Chief Justice*) yetkisi altındadır.

Kuzey İrlanda örneği –ve aşağıda tartışacağımız İskoç örneğinden anlaşılacağı gibi- Birleşik Krallık'taki yargı ve hukuk sistemi desentralized ve farklı modellerin yan yana bir arada var olabildiği bir sistemdir (Vallbé 2014: 23). Göçmenlik davalarına bakan mahkemeler ve askeri mahkemeler ise merkezi hükümetin yargı yetkisi altındadır ve tüm ülke üzerinde yargı yetkisine sahiptirler. Benzer şekilde, ülkedeki iş kanunları ve iş mahkemeleri Kuzey İrlanda dışında sadece İskoçya ve İngiltere-Galler üzerinde yargı yetkisine sahiptir.

38 - "Northern Ireland," Keesing's Record of World Events, 56 (March 2010): 49754 şu linkten alıntı <https://peaceaccords.nd.edu/provision/judiciary-reform-northern-ireland-good-friday-agreement>

39 - Bu mahkeme 2009 yılında kuruldu, bu mahkemenin görevlerini eskiden Appellate Committee of the House of Lords yapmaktaydı.

40 - Bkz. <https://www.nijac.gov.uk>. İngiltere ve Galler'de yargıç atamalarını yapan the Judicial Appointments Commission, 2005 tarihli The Constitutional Reform Act ile kuruldu.

41 - Bkz. <https://judiciaryni.uk/who-are-judicial-studies-board>

Bu örnekler, desentralized bir yargı sisteminin tüm hukuk alanlarına uygulanamayacağını ve tüm mahkemeleri içine alamayacağını göstermektedir. *Solicitor and barrister* adıyla iki tür avukatlık kurumu bulunan Birleşik Krallık'ta bu avukatlar, İngiltere-Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da ayrı ve bağımsız meslek kuruluşlarında örgütlenmektedirler. Bu meslek örgütleri kendi bölgelerindeki üyelerinin mesleğe kabul, eğitim, meslekten men, disiplin konularını, profesyonel standartları ve mesleğin etik kurallarını düzenleme haklarına sahiptir.

Türkiye'de uzun zamandır süren çatışmalı durum göz önünde bulundurulduğunda, çatışma sonrası barış ve devlet inşasına ilişkin yukarıda Kuzey İrlanda örneğinde söylenenlerin, Kürtler içinde geçerli olabileceği ve çatışmayı sona erdirmeye ilişkin herhangi bir çözümün idari ve yasama yanında yargı yetkisinin yeniden desentralizasyonunu kapsamasının tartışılabileceğini göstermektedir. Türkiye'de çatışma sonrası barış inşasının bir parçası olan hukuk ve yargı reformlarının Kürtlerin bu güne kadar yaşadığı mağduriyetlerini ve hassasiyetlerini göz önünde bulundurmasının ve hatta onların geleneksel yargı yöntemlerini ve kültürünü hesaba katmasının barışın kalıcılığı açısından önemli olacağı kuşkusuzdur. Özellikle, Kuzey İrlanda örneğindeki özerk bölgesel yönetiminin yargı mensuplarının atanmaları ve eğitimi süreçlerine katılımları, ve ayrı bir savcılık kurumuna ve polis gücüne sahip olmaları Kürtler için de düşünülebilir.

Federalizm Kontekstinde Özerk Yargı

Çatışma sonrası devlet inşasına ilişkin literatüre, bir çatışma tecrübesi yaşamamış Kanada ve Belçika gibi ülkelerdeki yargı sistemlerini açıklamaya ise yetmemektedir. Zira bu ülkelerdeki yargı sistemleri, bölgesel olarak etnik ve/veya dilsel grupların haklarını korumak ve saygı duyulmasını garanti altına almak ve bu farklı bölgeler arasında gelecekteki olası sorunların çözümünde bir yöntem olduğu düşünülen federal yönetimlerinin bir sonucudur. Bu tür kaygıların tüm federal sistemlerin kuruluş nedeni olup olmadığı konusu bir yana, yargının desentralizasyonu genellikle federal devlet sistemlerinin belirleyici özelliklerinden biri olarak kabul edildiği bilinmektedir (Vallbé 2014: 2). Federasyon ile yönetilen Kanada'nın yargı modeli bu anlamda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Tarihsel olarak "bijuralizm"e dayanan Kanada'daki yargı modeli İngiliz Anglosakson, Fransız kıta Avrupası hukuk geleneği üzerine kuruludur, ancak yerli aborijinal hukuk kültürlerini de tanır ve saygı gösterir (Allard 2001: 1). Adalet sisteminin dilsel ikililik üzerine kurulu oluşu, mahkemelerin ve hukukçuların her iki resmi dilde işlem yapabilmeleri, bu dille-

rin eşit derecede otantik ve otoriter olma statüsü bu bijuralizm'in özellikleri arasındadır. Kanada, bu bi/multijuralizm tek örneği değildir ve İngiltere ve Galler'deki ortak Anglosakson hukuki geleneğinin aksine, aşağıda inceleyeceğimiz gibi İskoçya kıta Avrupası hukuk geleneğine sahiptir.

Kanada, 1867 tarihinde İngiliz Kuzey Amerika Yasası (*The British North America Act*) ile kurulmuştur. Her biri, bölgesel ve federal düzeyde kendi yasaları ve mahkemeleri bulunan 10 eyalet ve 3 bölgenin federal birliğidir. Örneğin, bu eyaletler ve bölgeler, eğitim, sağlık hizmetleri, ulusal kaynaklar, ulaşım ve enerji ya da iş ve sanayi genel düzenlemeleri konusunda yasama yetkisine sahiptirler (Brouillet 2017:140-141). Dahası, evliliğin şekil kuralları⁴² ve medeni ve mülkiyet hukuku⁴³ ve medeni usul kanunlarını yapma yetkisi de eyalet ve bölge hükümetlerinin yetki alanındadır. Bununla birlikte, mülkiyet ve medeni hukukun kıta Avrupası hukuk geleneğine dayandığı Quebec haricinde, Kanada'nın geri kalanında Anglosakson hukuk geleneği hakimdir. Öte yandan ceza hukuku yapma kapasitesi sadece federal hükümete aittir. Yine, cezaevlerinin kurulması, bakımı ve yönetimi, il hükümetlerinin otoritesine bırakılmıştır.⁴⁴ Ancak, merkezi ve eyalet hükümetlerinin her ikisi de iş hukukuna ilişkin yasal düzenleme yapabilirler.

Federasyonun kuruluşundan bu yana, eyalet meclisleri kendi bölgelerindeki yargı sisteminin idaresiyle ilgili olarak yasa yapma hakkına sahiptir. ⁴⁵ Bu yetki, eyalet mahkemelerinin kuruluş, bakım ve idaresini içerir. Her türlü ceza ve hukuk davalarına bakan "Eyalet Mahkemeleri" (*Provincial Courts*), yerel yönetimler tarafından idare ve finanse edilmektedir. Her eyalet veya bölgede, ağır ceza ve hukuk davalarına bakan ve istinaf mahkemeleri gibi çalışan Üst Mahkemeler (*The Superior Courts*) ve bir de Temyiz Mahkemesi (*The Court of Appeal*) vardır. Ancak bu bölgesel temyiz mahkemelerinin kararları nihai olmayıp, Kanada Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court of Canada*) önünde itiraz edilebilirler.

Eyalet ve bölge düzeyinde yargı ve yasama yetkisinin bu şekilde desentralizasyonuna rağmen, Kanada'nın hukuk sistemi hâlâ "üniter" bir sistem olarak isimlendirilmektedir. Ülkede bir de federal seviyede faaliyet gösteren mahkemeler bulunmaktadır. Bu federal seviyede çalışan ilk derece ve temyiz mahkemelerinin yargı yetkisine ise vergi, fikri mülkiyet, deniz hukuku, federal il anlaşmazlıkları ve terörizmle ilgili anlaşmazlıklar girer.

42 - The Canada Constitution Act, section 92(12).

43 - A.g.e., 92(13).

44 - A.g.e., 92(6).

45 - A.g.e., 92(14).

Yine anayasa mahkemesi olarak da görev yapan Kanada Yüksek Mahkemesi de federal bir mahkemedir. Bu mahkeme yargıçlardan en az üçünün Quebec bölgesinden olması gereken dokuz yargıçtan oluşur. Federal mahkemelerin yönetimi ve finansmanı da federal hükümete aittir. Eyaletler ve bölgelerdeki Üst Mahkemeler ile Temyiz Mahkemesi yargıçlarının atanması o eyalet ve bölge Adli Danışma Komiteleri (*Judicial Advisory Committees*) tarafından bölgede görev yapan hakimler, baro üyeleri vs. arasından belirlenen bir liste üzerinden federal hükümet tarafından yapılır.⁴⁶ Bununla birlikte, alt mahkemelerin hakimlerini atama yetkisi eyalet hükümetlerinin yetkisi altındadır.⁴⁷ Kanada Adli Konseyi (*Canada Judicial Council*) ise federal düzeyde faaliyet gösterir ve yargı sisteminin etkinliğinden, üniformluğundan (*uniformity*), hesap verebilirliğinden ve adli hizmetin kalitesinin yükseltilmesinden sorumludur ve Kanada'nın yüksek mahkeme hakimlerine karşı şikayetleri ve iddiaları inceler. Avukatlık meslek örgütlerinin kurulması, bunlara kabul edilme şartları ve benzeri kurallar eyaletler ve bölgelerce yapılan yasalarla düzenlenir. Ancak tüm bu kuruluşlar federal düzeyde Kanada Hukuk Dernekleri Federasyonu (*Federation of Law Societies of Canada*) tarafından koordine edilmektedir.

Yukarıda görüldüğü üzere, Kanada'daki federal devlet yapısının, ülkenin yasal kültürü, adli yapısı ve hukuk oluşturma süreçleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir ve ülkede var olan hukuki gelenek ve kültürlerinin yaşatılmasında ve sürdürülmesindeki en önemli ana etmen olduğu anlaşılmaktadır. Bu model, Türkiye'deki olası bir özerklik düzenlemesinde Kürt geleneksel hukukunun ve yargısal metotlarının ülkedeki hukuk ve yargı sisteme içkin hale getirilmesinde ilham verici olabilir.

Belçika da konumuz açısından ilginçtir. Belçika, 1970'lere kadar üniter bir devlettir. 1993'te Anayasa'ya yapılan bir değişiklik ile federal bir devlet haline geldi. Ülkede Fransızca, Felemenkçe ve çok az sayıda Alman konuşan üç grup bulunmaktadır. Fakat ülke, Fransızca konuşan Wallonia, Felemenkçe konuşan Flamanca ve çok dilli Brüksel Bölgelerine ayrılmıştır.⁴⁸ Belçika da üniter bir yargı sistemine sahip olduğunu söylemektedir ve medeni hukuk ve ceza hukuku, ticaret hukuku, şirketler hukuku, iş hukuku ve mahkemelerin örgütlenmesi, hakimlerin tayini ve hapisanelerin idaresi konularında yetki Federal devlete aittir (Peeters ve Mosselmans 2017: 73 ve 78). Ancak, bölgesel yönetimler kendilerinin yaptıkları yasal mevzuatın ihlallerine ilişkin ceza düzenlemesi yapabileme yetkisine sahiptirler.⁴⁹ Bununla birlikte, ülkedeki yargı sistemi ağırlıklı olarak Fransız ve Felemenkçe dilleri temelinde ve her iki dilin mensupla-

46 - The Canada Constitution Act, section IV, 97.

47 - Nova Scotia bölgesinde hakimlerin atanma prosedürü için bkz. http://www.courts.ns.ca/About_Judges/how_judges_appointed.htm

48 - The Constitution of Belgium, madde 2-3.

49 - <http://www.crisp.be/wallonie/en/competences/justice.html>

rının eşit olarak temsiline göre dizayn edilmiştir. Sistem ayrıca, her seviyede en az bir Almanca konuşan yargıç bulunmasını öngörerek Almanca konuşan toplumunda yargıdaki temsilini sağlamak istemiştir. İlk derece mahkemelerinin çalışma dili, davalının ikametgahına bağlıdır (Peeters ve Mosselmans 2017: 79). Bir davalının ikametgâhı eğer Flaman Bölgesi'nde ise mahkemeler Felemenkçede faaliyet gösterirken, eğer Walloon Bölgesinde ise, o zaman dil Fransızcadır. Brüksel Başkent Bölgesi'nde ise mahkemeler iki dilde çalışmakta ve bu nedenle bu bölgede mahkemelerin çalışma dili, ikametgahtan ziyade davalının diline bağlıdır.

Belçika Anayasa Mahkemesinde bulunan on iki yargıç Felemenkçe ve Fransızca konuşan üyeler arasında eşit olarak bölünmüştür.⁵⁰ Ancak, hakimlerden birinin yeterli düzeyde Almanca bilgisine sahip olması şarttır. Mahkemenin bir Fransızca ve bir de Felemenkçe konuşan başkanı vardır ve aynı durum davalara bakan paneller için de geçerlidir.⁵¹ Hakemler yeminlerini Felemenkçe veya Fransızca olarak yapabilirler.⁵² Anayasa Mahkemesinin çalışma dili Felemenkçe, Fransızca ve Almancadır.⁵³ Bir başvurunun birden fazla dilli olması halinde mahkeme hangi dille yargılama yapacağına kendi karar verir ve duruşma sırasında davanın taraflarına simultane çeviri yapılır.⁵⁴ Mahkemenin kararları Fransızca ve Felemenkçe veya Almanca olarak yayınlanabilir. Anayasa Mahkemesinin, eşit sayıda Felemenkçe veya Fransızca konuşan sekreteryası bulunmaktadır.⁵⁵ En az bir hukuk sekreteri yeterli düzeyde Almanca bilgisine sahip olmalıdır. Aynı şekilde, Yüksek Mahkemesi (*The Supreme Court*) ve Yüksek İdari Mahkemesi (*The Supreme Administrative Court*) de, bu iki dil gruplarının her birinden eşit sayıda hakim bulunmaktadır.

1999'dan beri, tüm mahkemelerin işleyişi ve Belçika'daki yargının atanması, bağımsız bir organ olan ve yürütmenin takdir yetkisini bu hususta ortadan kaldıran Yüksek Adalet Konseyi (*The High Council of Justice*) tarafında yapılmaktadır. Konseyde, eşit sayıda Felemenkçe konuşan ve Fransızca konuşan üyesi olan iki "kolej" (*college*) bulunmaktadır. Bu Konsey, hakimlerin ve savcıların aday gösterilmesi, eğitimleri, denetlenmesi ve soruşturulması konusunda yetkilere sahiptir. Yani, her dil grubuna sahip hakim ve savcılar, doğrudan kendi dil grubundan bu kolejlardaki meslektaşları tarafından seçilir. Belçika örneği dilsel çeşitliliği; kamu hayatına katılım hakkını ve özelde yargı mekanizmalarında azınlıkların temsili yetkisini en üst düzeyde güvenceye alan bir model olması nedeni ile ilgi çekicidir. Dilsel çoğulculuğun tanınması ve onlara sistem

50 - Belçika Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve görevleri için bkz. 1989 tarihli The Organic Law.

51 - The Organic Law, madde 33.

52 - A.g.e., madde 51.

53 - A.g.e., madde 24, ayrıca bkz. IV. bölüm.

54 - A.g.e., madde 64.

55 - A.g.e., madde 35

içinde yer açabilmesinde teritorial ve teritorial olmayan çözümler üzerine kurulu bu model ayrıca geleneksel habitatları yanında Türkiye geneline yayılmış olan Kürtlerin yargı yetkisinin decentralizasyonu talepleri için de önemli bir prototip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal Azınlıkların Tarihi ve Teritoryal Koşullarının (Circumstances) Restore Edilmesi

Modernleşmenin geleneksel hukuk sistemlerine olan etkileri ile ilgili yukarıdaki tartışma bizi, bir başka gerekçeye getirmektedir. O da AGİT katılımcı devletleri tarafından kabul edilen 1990 Kopenhag Belgesi'nin 35 (2) paragrafında yer "ulusal azınlıkların belirli tarihsel ve bölgesel koşullarına karşılık gelen uygun, yerel, bölgesel özerk idarelerin" restore edilmesi fikridir. Belge'de bunun azınlık kimliklerinin ve farklılıklarının korunması ve teşvik edilmesinde önemli bir araç olduğunun altı çizilmektedir. Ulusal azınlıkların günümüzdeki durumlarının tarihsel statüleri ile uyumlulaştırılmasının onların haklarının etkin bir şekilde korunmasındaki önemine işaret eden bu fikir, daha sonra bir çok azınlık haklarının korunmasını esas alan diğer bir çok uluslararası belge ve sözleşmede tekrarlanmıştır.⁵⁶

Gerçekten de birçok özerk bölgedeki yargı yetkisinin paylaşımı ve desentralizasyonu onların tarihsel statülerinin devamının sonucudur. Bu bağlamda, aşağıda detaylı olarak incelenecek olan İskoç legal sistemi, ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Ancak, İskoçya bu anlamda tek örnek de değil. Daha önce de görüldüğü gibi, Kanada da, Quebec bölgesi ülkenin kuruluşundan itibaren desentralize bir yargı yetkisine sahip olmuş ve kıta Avrupası geleneğine dayanan ayrı bir medeni kanuna sahip olagelmiştir. Katalonya Özerk Bölgesi de, tarihsel olarak çocukların vesayeti, evlilikteki ekonomik düzenlemeler, evlilik dışı birliklikler, boşanma, miras, evlat edinme, mülkiyet hakları, ortak mülkiyet vb. konularının düzenlendiği ayrı bir medeni kanuna sahiptir.

Türkiye'de ise Cumhuriyetin kuruluşu ile tam tersi bir süreç yaşanmıştır. Gayrimüslim azınlıklar Osmanlı döneminden beri sahip oldukları dinsel aile ve kişisel hukuklarını ve yargı mekanizmalarını kullanma hakları Lozan Anlaşması madde 42 ile uluslararası güvenceye altına alınmıştı. Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecekti, zira İsviçre'den iktibas edilen ve laik kurallar üzeri-

56 - Bkz. madde 11 of the Parliamentary Assembly of CoE's Recommendation no. 1201 (1993) on Additional protocol on the rights of minorities to the ECHR, ve The Committee of Legal Affairs and Human Rights Report (2011) by György Frunda, s. 14; Lund Recommendations (1999), s. 12, Framework Convention on National Minorities article 15 and its Explanatory Note para. 80. Avrupa Bölgesel Özerklik Şartı Taslağı başlangıç kısmında ise Avrupa'daki devletlerin önemli bir bileşeni olarak tanımlanan bölgesel yönetimlerin 'Avrupa'nın çeşitliliği' (Europes diversity) için önemi vurgulanmış ve yerel gelenekleri tarihlerine uygun olarak korumanın kültürün ve ekonomik refahının zenginleşmesine katkı sunacağını ifade edilmiştir.

ne kurulu olduğu iddia edilen, ancak gerçekte İslam fıkından esinlenen bir çok maddesi bulunan (Muller 2000) 1926 tarihli Medeni Kanununun kabulü sonrasında dönemin hükümetinin yoğun baskıları sonucu gayrimüslimler bu haklarından “tamamen vazgeçmek” zorunda bırakılmışlardır (Bali 2005, Bayır 2017: 190-192).

İspanya konusuna geri dönecek olursak, ülkenin yargı sisteminin üniter karakterine rağmen, İspanya'nın demokrasiye geçişinden sonra, Katalonya özerk bölgesi asimetrik idari ve yasama yetkisi yanında yargı sisteminin idaresine ilişkin de bazı yetkiler elde etmiştir.⁵⁷ Bunlardan bazıları yerel mahkemelerdeki adli personelin işe alınması,⁵⁸ mahkemelerin yargı çevresinin belirlenmesi, bölgedeki adli organlara finansal kaynak sağlanması,⁵⁹ mahkemelerin denetlenmesi ve benzeridir. Yine mahkemelerde adli yardım konusu da Katalan bölgesel hükümetinin otoritesi altındadır.⁶⁰ Katalonya özerk bölgesinde yüksek mahkemesi gibi hareket eden bir de Katalonya Özerk Topluluk Mahkemesi (*The Autonomous Community Court of Catalonia*) isimli bir mahkeme bulunmaktadır. Bu mahkemenin varlığı genel olarak bölgenin özerk yasa yapabilme kapasitesinin varlığının önemli bir göstergesi olduğu kabul edilmektedir (Adam 2017: 378). Mahkemenin genel ceza davalarında yargı yetkisi olmamakla birlikte, hukuk davalarında yargılama yapma ve nihai kararı verme kapasitesine sahiptir (Vallbé 2014: 12-13). Bu mahkemenin ayrıca, idari davalarda ve özerk bölgesel hükümetinin üst düzey yetkililerinin aleyhindeki cezai ve medeni hukuk davaları üzerinde yargı yetkisi bulunmaktadır (Adam 2017: 379). Ne var ki, Katalonya Bölgesel Hükümetinin, Anayasa Mahkemesinin üyelerinin belirleme konusunda bir otoriteleri ise bulunmamaktadır (Vallbé 2014: 13).⁶¹ Yeri gelmişken küçük bir anekdot düşelim; Türkiye’de de, Avrupa Birliği katılım sürecinin orta vadeli şartlarından biri olan Bölgesel İdare ve İstinaf Mahkemelerinin kurulması, AB'nin tüm teşvik ve cömert desteğine⁶² rağmen halen tam olarak mümkün olmamıştır. Bu ‘bölge mahkemeleri’ fikri özerklik ya da federal devlet yapılarıyla ilişkilendirildiğinden başlangıçta, bir çok itirazla karşı karşıya kalmıştır.

İspanya'nın Katalonya bölgesindeki yargı sistemi hakkındaki bu kısa açıklamadan sonra, şimdi İskoç örneğini daha yakından inceleyebiliriz. İskoçya, kilisesini, eğitim sistemini ve farklı mahkeme sistemlerini sürdürmesi şartıyla

57 - Bkz. the SAoC, madde 98-101.

58 - Katalan Bölgesel Yönetimi, seçim, istihdam, terfi, eğitim, işten çıkarma, maaş ve yönetim konularında düzenleyici yetkiye sahiptir, bkz. the SAoC, madde 103.

59 - Yargı binalarının inşası, yönetimi, bakımı, yargı ve kamu idaresi binaları için mal ve teçhizat sağlanması dahil vb., bkz. the SAoC, madde 104-107.

60 - The SAoC, madde 106.

61 - Ayrıca bkz. İspanya Anayasası madde 149/viii. İspanya’da bulunan on yedi Özerk Toplumun hepsinde bu mahkemeler bulunmaktadır.

62 - <https://www.avrupa.info.tr/tr/yargi-reformlarina-iliskin-ab-turkiye-isbirligi-39>

Birleşik Krallık'a bir anlaşma ile katılmıştı. İskoçya'nın özel hukuk sisteminin koruyacağı ve İskoçya'dan hiçbir vakanın İngiliz mahkemeleri önünde görülemeyeceği 1707 sayılı Birlik Antlaşmasında açıkça belirtmişti (Faran 2014: 15). Ancak, anlaşma, temyiz aşaması konusunda sessiz kaldığından, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar İskoç davaları, İskoç yasaları konusunda herhangi bir eğitimi olmayan ve İskoç'da olmayan yargıçlar tarafından temyiz aşamasında görülmeye devam edilmişlerdir. Bu durum İskoçya'dan gelen çoğu davanın temyiz aşamasında reddedilmesine ve dahası, temyiz aşamasında İskoç yasaları, İngiliz hukukunun "evrensel olarak [herkese] uygulanacağı ilkesi üzerine kurulduğu" gerekçesiyle göz ardı ediliyordu (Faran 2014: 15). Ancak, İskoç yasalarının temyiz aşamasında da İskoçya'dan gelen davalara uygulanabilirliğini sağlamak için, 19. yüzyılın sonlarından itibaren iki İskoç *Lord of Justice*'in Yargı Komitesinde (*The Judicial Committee*) yer alması kararlaştırıldı (Faran 2014: 26). Ancak bu da, İngiliz hukuk sisteminin İskoç hukuk sistemi üzerindeki etkisinin önüne geçemeyecekti (Faran 2014: 26). Bu durum, 1930'dan sonra, sadece İskoç yasalarının orijinal İskoç ruhunu ortaya çıkarabileceğini iddia eden İskoç legal milliyetçiliğinin etkisi altında değişmeye başladı (Faran 2014: 16).

Eylül 1997'de, İskoçya'da yapılan bir referandumun ardından, İskoç Parlamentosu asimetrik olarak Birleşik Krallıktaki diğer bölgelerden daha fazla bir özerkliğe kavuştu. 1999 yılında İskoç parlamentosu kuruldu ve hukuk ve cezai kanunları yapabilme kapasitesi verildi. Böylelikle, İskoçya'daki yargı ve hukuk sistemi daha da desentralize oldu. İskoçya'nın, kendine ait ilk derece mahkemeleri ve cezai ve hukuki konular için iki istinaf mahkemesi ve savcılık makamı bulunmaktadır. İskoçya'nın aynı zamanda bazı önemli davalarda ilk derece mahkemesi görevi de gören, *The Court Session* ve *The High Court of Justiciary* isimli bu iki mahkeme bölgedeki hemen hemen tüm medeni ve cezai davalarda nihai karar verme yetkisine sahip bir temyiz mahkemesi olarak işlev görmektedir.⁶³

Yargıçların belirlenmesi yetkisi İskoç hükümetine devredilmiş Yargıçlar İskoçya'da bulunan hukukçulardan oluşan İskoçya Yargı Atamaları Kurulunun (*The Judicial Appointments Board for Scotland*) tavsiyesi üzerine hükümet tarafından seçilirler ancak resmi atamaları halen Kraliçe tarafından yapılmaktadır. *The Court of Session*'in başkanı İskoç yargısının başı olarak hareket eder ve "yargı makamlarının refahı, eğitimi ve rehberliği için uygun düzenlemelerin yapılması ve sürdürülmesi sorumluluğunu üstlenir".⁶⁴ İskoçya Yargı Konseyi (*The Judicial Council for Scotland*), 2007 yılından beri, İskoçya Adalet Divanı Başkanlığı (*The Judicial Council for Scotland*) ile birlikte bu bölgedeki yargı sisteminin idaresinden sorumludur.

63 - Bu mahkeme kararlarının kesin olmadığı davalar ve The Supreme Court'a itiraz edilebileceği istisna durumlar için bkz. The Court Reform (Scotland) Act 2014 <https://www.supremecourt.uk/news/new-powers-for-scotland-s-appeal-court-in-force-today.html>

64 - The Judiciary and Courts (Scotland) Act, 2008.

İskoçyalıların Birleşik Krallık'a katılımlarında olduğu gibi, Kürtler de Osmanlı'ya "gönüllü" olarak, belli bir anlaşma ve "muafiyet ve imtiyazlara" sahip olarak katılmışlardı. İskoçya'dan farklı olarak Kürtlerin durumunda ise Osmanlı ve Türk Cumhuriyetçi modernleşme ve merkezileşme programlarının bir sonucu olarak bu imtiyaz ve muafiyetler zaman içinde ortadan kaldırıldı. Ancak yine de bu ikisinin devlete tarihi katılım süreçlerin benzerliğinin İskoçya'daki desentralize hukuk ve yargı modelini Kürtler için ilginç kıldığı açıktır.

Sonuç Yerine

Türkiye, kökleri 19. yüzyıla kadar götürülebilecek, oldukça merkezi, üniter bir devlet sistemi üzerindeki ısrarıyla ünlüdür. Siyasi ve idari özerklik talebini ve yargı yetkisinin desentralizasyonu talebi yönünde genişleten Kürt siyasi muhalefetinin bu talebi Türk siyasi eliti için ciddi bir meydan okuma anlamına gelmektedir. Bu makalede, Kürtlerin yargı yetkisinin desentralizasyonu talebine yoğunlaştık ve konuyu teorik, insan hakları ve ulusal azınlık hakları perspektifi yanında karşılaştırmalı hukuk ve yargı sistemleri üzerinden inceledik. Gördük ki yargı yetkisinin desentralizasyonu, çatışma sonrası devlet ve barış inşası, hukuki çoğulculuk, azınlıkların tarihsel koşullarının eski haline getirilmesi ve ulusal azınlıkların kamusal yaşama katılma hakları temelinde justife edilebilir. Desentralizasyonun ve yerleşmenin tercih edilen, sürdürülebilir global politikalar olarak kabul gördüğü günümüz dünyasında Kürtlerin genel olarak özyönetim ve özel olarak da yargının desentralizasyonu meşru ve makul bir talepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz tüm modeller arasından hangisinin Kürt bölgeleri için uygun olduğu daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirse de, teritorial ve teritorial olmayan seçenekler içeren Belçika modeli ilk bakışta Kürtlerin reel durumuna uygun görünmektedir. Özellikle Kürtlerin çoğunluk oluşturduğu bölgelerde yargılama ve soruşturma prosedürlerinin Kürtçe yapılması, veya iki dilli karma mahkemelerin kurulması, Kürtçe konuşan yargıçların Anayasa Mahkemesi yanında diğer tüm yüksek ve ilk derece yargı organlarında, denetim, yönetim ve özlük işlerinden sorumlu kurullarda eşit veya orantılı olarak temsil edilmeleri gibi uygulamalar düşünülebilir. Bu tip yargısal reformların Cumhuriyet tarihi boyunca etnik, kültürel, dilsel, politik talepleri sürekli olarak yasaklanıp, kriminalize edilen Kürtlerin mağduriyetlerini engelleyeceği ve onların kamusal hayata katılımını güvenceye alacağı muhtemeldir. Yine, bu anlamda yapılacak düzenlemelerinin Kürtlerin geleneksel hukuk ve yargılama yöntemlerine kaygısız kalmaması onların hem yargı sistemine olan güvenini ve hem de sisteminin etkinliğinin artırması bakımında da önemli olacaktır.

Bibliography

- Adam, E. C. (2009). *Judicial Federalism From A Comparative Perspective: Spain, The United States and The United Kingdom*, unpublished PhD thesis, European University Institute.
- Adam, E. C. (2009). *The Constitutional Court of Spain: From System Balancer to Polarizing Centralist*. In Aroney, N. & Kincaid, J. (Eds.), *Courts in Federal Countries: Federalist of Unionist*, (367-403). Toronto, London: University of Toronto.
- Agmon, I. (2004). *Recording Procedures and Legal Culture in The Late Ottoman Shari'a Court Of Jaffa 1865-1890*. *Islamic Law and Society*, 11(3), 333-377.
- Akiba, J. (2005). *From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period*. In Imber, C. & Kiyotaki, K. (Eds.), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, (43-60). London: I.B. Tauris.
- Akkaya, A. & Jongerden, J. (2014). *Confederalism and Autonomy in Turkey: The Kurdistan Workers' Party and the Reinvention of Democracy*. In Gunes, G. & Zeydanlıoğlu, W. (Eds.), *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation*. (186-204). London: Routledge.
- Allard, F. (2001). *The Supreme Court of Canada and its Impact on the Expression of Bijuralism*. <http://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/harmonization/hfl-hlf/b3-f3/bf3a.pdf>
- Aykan, Y. (2016). *Rendre la justice à Amid: Procédures, Acteurs et Doctrines Dans le Contexte Ottoman du XVIIIème Siècle*. Leiden: Brill.
- Aykan, Y. & Ergene, B. (2019). 'Shari'a Courts in the Ottoman Empire Before the Tanzimat'. *The Medieval History Journal*, 22(2), 203-228.
- Aydinkaya, F. (2016). *Aşiret, şariat, anomali: Kürtlerde hukukun tarihi ve sosyolojisi*. *Mesele*, 115.
- Atmaca, M. (2017). *Three Stages of Political Transformation in the 19th century Ottoman Kurdistan, Anatoli*, Vol. 8 (2017), 43-58.
- Bali, r. n. (2005). *Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, 1923-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başarır, Ö. (2014). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konar-göçer Topluluklar*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 251-284.
- Bayır, D. (2013). *Minorities and Nationalism in Turkish Law*. Farnham: Routledge.
- Bayır, D. (2014). *The role of the Judicial System in the Politicide of the Kurdish opposition*. In Gunes, G. & Zeydanlıoğlu, W. (Eds.), *The Kurdish Question in Turkey: New Perspectives on Violence, Representation and Reconciliation*, (21-46). London: Routledge.

- Bayır, D. (2017). *Türk Hukukunda Azınlıklar ve Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beşikci, I. (1991). *Kürtlerin Mecburi İskanı: Bilim Yönetimi Türkiye'deki Uygulama-1*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Brouillet, E. (2017). The Supreme Court of Canada: The Concept of Cooperative Federalism and Its Effect on the Balance of Power. In Aroney, N. & Kincaid, J. *Courts in Federal Countries: Federalist of Unionist*, (135-164). Toronto, London: University of Toronto.
- Borucka-Arctowa M. (1976). Citizen Participation in the Administration of Justice: Research and Policy in Poland. In: Friedman L.M., Rehbindler M. (Eds.), *Zur Soziologie des Gerichtsverfahrens. Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie*, vol 4. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structure of Kurdistan*. London, New Jersey: Zed Books.
- Carlson, S. N. (2006). Legal and Judicial Rule of Law Work in Multi-Dimensional Peacekeeping Operations: Lessons Learned Study. UN Peacekeeping Best Practice Unit.
- Duman, Y. (2017). Peace building in a Conflict Setting: Peace and Reconciliation Committees in de-facto Rojava Autonomy in Syria. *Journal of Peace Building & Development*, 12(1), 85-90.
- Eichhorst, K. (2010). Asymmetric Autonomy and Power Sharing for Sri Lanka: A Political Solution to Ethnic Conflict. In Weller, M. & Nobbs, K. (Eds.), *Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflict*, (252-277). Philadelphia and Oxford: University of Pennsylvania.
- El-Kazi, M. M. D (1909). Studien aus dem Rechtsleben in Kurdistan. *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft*, 22, 321-47.
- Ekinci, E. B. (2000). Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri. *Yeni Türkiye*, 6(31), 764-773.
- Ekinci, E. B. (2005). Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 13, 417-439.
- Faran, S. (2014). "Is Tartan Fading". In Farran, S. & Örücü, E. (Eds.), *A Study of Mixed Legal systems Endangered, Entrenched or Blended*, (13-34). London, New York: Routledge.
- İnalcık, H (1986). 'Mahkama'. In *Encyclopaedia of Islam Volume 6*, 3-11. Leiden: Brill.
- Galanter, M. (1966). The Modernization of Law. In Weiner, M. (Ed.) *Modernization, the Dynamics of Growth* (153-165). New York: Basic Books Inc. Publishers.
- Galanter, M. (1981). Justice in many rooms: Courts, private ordering and indigenous law. *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 16, 1-47.

- Gençer, F. (2011). Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi. *AÜDTCF Tarih Dergisi*, 49 (30), 75-96.
- Gökalp, Z. (2013) Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler. Toker Yayınları: İstanbul
- Gözel, O. (2007). The Implementation of The Ottoman Land Code of 1858 In Eastern Anatolia, unpublished master thesis. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12608323/index.pdf>
- Grenfell, L. (2013). Promoting the rule of law in post-conflict States. Cambridge: Cambridge University Press.
- Griffiths, J. (1986): What is legal pluralism?. *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 24, 1-56.
- Gürhan, V. (2012). 18. Yüzyıl Mardin Şehri. Unpublished PhD thesis. https://www.academia.edu/29412485/XVIII_Yüzyılda_Mardin_Şehri?auto=download
- Harper, E. (2011). Working with Customary Justice systems: Post Conflict and Fragile State. Rome: IDLO.
- Hannum, H. & Lilich R. (1980): 'The concept of autonomy in International Law', *American Journal of International Law*, 74, 858-889.
- Karataş, Y., & Karasu, D. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Bir Mesele: Yurtluk-Ocaklık ve Emlak-ı Mazbuta Mukabili Maaşların Tasfiyesi. *International Journal of Social Science*, 56, 369-381.
- Kayaoğlu, T. (2010). Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China. Cambridge University Press: New York.
- Kılıç, O (2001). Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740), *Osmanlı Araştırmaları*, 21, 189-210.
- Kılıç, O. (1999). Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine bazı Tespitler. *OTAM*, 10, 119- 137.
- Miller, R. A. (2000). The Ottoman and Islamic Substratum of Turkey's Swiss Civil Code. *Journal of Islamic Studies*, 11(3), 335-361
- McCaffrey, R. & O'Connel, F. (2012). Judicial Appointments in Northern Ireland, Research and Library Service Research Paper. <http://www.niassembly.gov.uk/globalassets/Documents/RaISe/Publications/2012/justice/1912.pdf>
- Nikitin, B. (1976). Kürtler, Cilt -1. İstanbul, Özgürlük Yol Yayınları.
- Güneş, Ö. (2009). The Dynamics of Töre as the ethos of Tribe in Kızıltepe. A unpublished master thesis. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.632.8039&rep=rep1&type=pdf>

- Özcoşar, İ. (2009). Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti: Mardin (1800-1900). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
- Özoğlu, H. (2001): Nationalism and Kurdish Notables in the Late Ottoman-Early Republican Era. *International Journal of Middle East Studies*, 33(3), 383-409.
- Peeters, P. & Mosselmans, J. (2017). The Constitutional Court of Belgium: Safeguard of the Autonomy of the Communities and Regions. In Aroney, N. & Kincaid, J. *Courts in Federal Countries: Federalist of Unionist*, (69-102). Toronto, London: University of Toronto.
- Rubin, A. (2007). Legal borrowing and its impact on Ottoman legal culture in the late nineteenth century. *Continuity and Change*, 22 (2), 279-303.
- Sannerholm, R. (2007). Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template. *Journal of Conflict and Security Law*. 12 (1), 65-94.
- Saydam, A.(2005). Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileřme Zarureti (1793-1851). *OTAM*, 18(6), 285-317.
- Sezgin, Y. (2009). Legal Unification and Nation Building in the Post-colonial World: A Comparison of Israel and India. *The Journal of Comparative Asian Development*, 8(2), 273-297.
- Strohmeyer H. (2001). Collapse and Reconstruction of a Judicial System: The United Nations Mission in Kosovo and East Timor. *The American Journal of International Law*, 95, 46-63.
- Serif Pasa, (1919). Memorandum on the claims of the Kurd people Paris: Imprimerie A.-G. L'Hoir.
- Tuğ, B. (2017). Politics of Honor in Ottoman Anatolia: Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the eighteenth century. Leiden: Brill.
- Tural, E. (2008). Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform, *AÜHFD*, 57(2), 223-252.
- Turan, I. (1984). Continuity and Change in Turkish Bureaucracy: The Kemalist Period and After. In Landau, J. M. (Ed.), *Ataturk and the Modernization of Turkey*, (99-124). Leiden: E.J. Brill.
- Ubnik, J. and Mclenery, T. (2011). Customary Justice: Perspectives on Legal Empowerment. Rome: IDLO.
- Ünal, M. A. (1992). XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 241-265.
- UNDP Oslo Centre; Programming for Justice: Access for All – A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice (2005), UNDP, https://www.un.org/ruleoflaw/files/Justice_Guides_ProgrammingForJustice-AccessForAll.pdf

- Vallbé, J. (2014). Measuring the Judicial Power of Regions: A Judicial Regional Authority Index. <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/8bab9f0e-3ba5-4b0a-895a-b569e2ae8fb6.pdf>
- Verstichel, A. (2009). Participation, Representation and Identity: The Right of Persons Belonging to Minorities to Effective Participation in Public Affairs: Content, Justification and Limits. Antwerp, Oxford, Portland: Intersentia.
- Wellner, M. & Wolf, S. (2005). Autonomy, Self-Governance and Conflict Resolution: Innovative approaches to Institutional design in divided society. New York: Routledge.
- Wojkowska, E. (2006). Doing Justice: How Informal justice systems can contribute. UNDP Oslo Centre. <https://www.un.org/ruleoflaw/files/UNDP%20DoingJusticeEwaWojkowska130307.pdf>
- Wolf, S. (2010) Cases of Asymmetrical Territorial Autonomy. In. Weller, M. & Nobbs, K., Asymmetric Autonomy and the Settlement of Ethnic Conflict (17-47). Philadelphia and Oxford: University of Pennsylvania.
- Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918), OTAM, 28, 163-214.
- Yılmazçelik, İ. (2012). XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. 31, 225-242.